

Turkse opvoedstijl in beeld

Maatschappelijk Werk en Dienstverlening Voltijd
Machtobe Markai & Kaltoum Morabit
2004 – 2005

Machtobe Markai

&
Kaltoum Morabit

Turkse opvoedstijl in beeld

Opdrachtgever: Stichting Educatie Voor Allochtonen

Begeleidster: Hettie Rodenburg

Haagse Hogeschool
Sector: Gezondheidszorg, Gedrag & Maatschappij
Opleiding: Maatschappelijk Werk en Dienstverlening – Voltijd
2004 - 2005

Inhoud

Voorwoord	Blz. 5
Hoofdstuk 1	
1.1 Inleiding	Blz. 6
1.2 Vraagstelling	Blz. 7
1.2.1 Subvragen	Blz. 7
1.3 Doelstellingen	Blz. 8
1.4 Begrippenkader	Blz. 9
1.5 Onderzoeksontwerp	Blz. 10
1.6 Opvoedingsondersteuning vanuit het NIZW	Blz. 11
Figuur: Cirkel gezinsondersteuning	Blz. 12
1.6.1 Uitgangspunten van NIZW	Blz. 13
1.7 Visies vanuit SEVA	Blz. 13
1.8 Beschrijving werkwijze	Blz. 14
1.9 De kenmerken/globale omschrijving van het eindproduct	Blz. 15
Hoofdstuk 2 Methode van onderzoek	
2.1 Inleiding	Blz. 16
2.2 Opzet van onderzoek	Blz. 16
2.3 Werkwijze	Blz. 17
2.4 Samenvatting en conclusie	Blz. 19
Hoofdstuk 3 Theoretische informatie over opvoedingsondersteuning	
3.1 Inleiding	Blz. 20
3.2 Wat is opvoedingsondersteuning	Blz. 20
3.3 Beschermende en risicofactoren	Blz. 21
3.3.1 Beschermende factoren	Blz. 21
3.3.2 Risico factoren	Blz. 22
Figuur: balansmodel	Blz. 23
3.4 Welke vormen van opvoedingsondersteuning zijn er?	Blz. 24
3.5 Welke steun kunnen beroepskrachten en vrijwilligers bieden?	Blz. 25
3.6 Conclusie en aanbevelingen	Blz. 26
Hoofdstuk 4 Nederlandse opvoeding	
4.1 Inleiding	Blz. 27
4.2 De Nederlandse stijl van opvoeden	Blz. 27
4.2.1 Opvoedingspatronen	Blz. 28
4.2.2 Opvoedingsdoelen	Blz. 28
4.2.3 Controle en steun	Blz. 29
4.2.4 Straffen en belonen	Blz. 29
4.2.5 Seksespecifieke opvoeding	Blz. 29
4.2.6 Onderwijs	Blz. 30
Hoofdstuk 5 Turkse opvoeding	
5.1 Inleiding	Blz. 31

5.2 Opvoedingspatronen	Blz. 31
5.2.1 Opvoedingsdoelen	Blz. 32
5.2.2 Controle en steun	Blz. 32
5.2.3 Straffen en belonen	Blz. 33
5.2.4 Taal en religie	Blz. 33
5.2.5 Seksespecifieke opvoeding	Blz. 33
5.2.6 Opvoedingssteun	Blz. 34
5.2.7 Onderwijs	Blz. 34
5.3 Het beeld dat Turkse ouders hebben van de Nederlandse opvoeding	Blz. 35
5.4 Samenvatting en conclusie	Blz. 35

Hoofdstuk 6

6.1 Aanbod / bemiddeling vanuit SEVA	Blz. 37
6.2 Analyse naar aanleiding van het onderzoek	Blz. 38
6.3 Samenvatting en conclusie	Blz. 40

Hoofdstuk 7 Conclusies en aanbevelingen

7.1 Conclusies	Blz. 41
7.1.1 Alledaagse opvoeding in Turkse gezinnen	Blz. 41
7.1.2 Opvoedingsbeleving en behoefte aan opvoedingsondersteuning	Blz. 42
7.2 Aanbevelingen	Blz. 43

Literatuur	Blz. 45
-------------------	---------

Bijlage: enquête

Voorwoord

In het kader van de opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening aan de Haagse Hogeschool schrijft iedere student in het vierde studiejaar, tevens laatste jaar, een afstudeerproject. Het afstudeerproject bevat een concreet vraagstuk van een opdrachtgever (hulp en dienstverlening praktijk) als uitgangspunt. Via Dick Lammers zijn wij terecht gekomen bij Murat Baran van Stichting Educatie Voor Allochtonen. Het schrijven van dit afstudeerproject was niet altijd een gemakkelijke opgave.

Het onderwerp opvoedingsondersteuning is zeer actueel en er is veel literatuur over beschikbaar. Alleen wordt opvoedingsondersteuning in de literatuur zeer algemeen beschreven en is voornamelijk gericht op de westerse manier van opvoeden. In het onderzoek wordt opvoedingsondersteuning beschreven zoals die in de praktijk wordt uitgevoerd en staat de Nederlandse opvoeding versus de Turkse opvoeding centraal. Het onderzoek is er op gericht om tot een mogelijke aanvullend aanbod te komen op het gebied van opvoedingsondersteuning die door SEVA wordt aangeboden aan Turkse ouders.

Het afstudeerproject heeft zeker leerervaring en kennis opgeleverd ten behoeve van het ontwikkelen van beroepscompetenties waarmee een bijdrage kan worden geleverd aan de ontwikkeling van het beroep.

Bij de begeleiding van het afstudeerproject hebben we veel steun en advies gekregen van onze opdrachtgever, Murat Baran en onze begeleidster vanuit school, Hettie Rodenburg. We willen hen hierbij bedanken.

Aan elkaar en onze familie en vrienden hebben we ook veel steun gehad. Zij gaven ons weer nieuwe moed wanneer we het even niet meer zagen zitten. Wij willen hen daarom ook bedanken.

Den Haag, 26 mei 2005

Kaltoum Morabit en Machtobe Markai.

Hoofdstuk 1

1.1 Inleiding

SEVA, Stichting Educatie Voor Allochtonen. Stichting SEVA is een initiatief vanuit de samenleving die een bijdrage wil leveren voor het oplossen van de maatschappelijke problemen rondom de multiculturele samenleving.

In de *subsidieaanvraag 2005* van SEVA komt naar voren dat de Turkse gemeenschap zich zorgen maakt om de achterblijvende schoolprestaties en om de opvoeding van de in Nederland opgroeiende Turkse meisjes en jongens. Men heeft het gevoel dat de omstandigheden waaronder kinderen opgroeien niet altijd een optimale integratie en participatie in de samenleving en in het onderwijs mogelijk maken. Ouders lijken vaak niet in staat te zijn om hen adequaat voor te bereiden op de uitdagingen die de Nederlandse samenleving biedt. In verband met het opgroeien van hun kinderen en het volgen van het onderwijs doen zich echter grote risico's voor, zoals het optreden van criminaliteit, het ontstaan van een taalachterstand, schoolverzuim en schooluitval.

Het probleem waar SEVA grotendeels mee kampt, is dat de stichting vaak om zich heen ziet dat ouders moeite hebben om tijdens de schoolloopbaan van hun kinderen een gezonde relatie met hen te onderhouden. Ze kunnen daarbij enerzijds teveel druk op hun kinderen uitoefenen of nemen ze teveel in bescherming. Het grootste probleem is volgens SEVA het gebrek aan communicatie tussen ouder en kind. SEVA wil de ouders hierbij ondersteunen door het aanbieden van opvoedingsondersteuning. Waar het SEVA aan ontbreekt, is niet zozeer de capaciteiten om dit uit te voeren, want ze hebben genoeg vrijwilligers die over relevante kennis en ervaring beschikken om ouders te ondersteunen bij de opvoeding. Het zijn geen professionals maar wel ervaringsdeskundigen. Er is vanuit SEVA een behoefte om de effecten van integratieve ondersteuning die ze nu al geven in de vorm van bijeenkomsten, waarbij uitwisseling van ervaringen, informatie en voorlichting de speerpunten zijn te onderzoeken en een eventuele aanvulling hierop.

1.2 Vraagstelling

Hoe ziet het huidige aanbod op het gebied van opvoedingsondersteuning van SEVA eruit? Wat zijn de redenen dat ouders wel of niet deelnemen en aan welke voorwaarden moet een eventueel aanvullend aanbod voldoen zodat Turkse ouders deelnemen?

1.2.1 Subvragen

- Wat is het huidige aanbod van SEVA?
- Wie is de doelgroep waar SEVA zich op richt bij dit aanbod?
- Vormt de Nederlandse taal een belemmering voor de Turkse ouders om deel te nemen aan de opvoedingsondersteuning vanuit SEVA?
- Speelt de man / vrouw verhouding binnen het Turkse gezin hier een rol in?
- Is de tijd en de locatie voor de ouderbijeenkomsten haalbaar voor de Turkse ouders?
- Is het aanbod van SEVA bekend bij de Turkse ouders?
- Sluit het aanbod van SEVA aan op de wensen van de Turkse ouders?
- Welke aanbevelingen kunnen we bieden naar aanleiding van het onderzoek?

In overleg met de opdrachtgever hebben we er voor gekozen om de opvoedingsondersteuning te richten op Turkse ouders. Deze doelgroep is vooralsnog het meest vertegenwoordigd bij SEVA. Dit heeft te maken met de contacten van SEVA. SEVA wordt niet alleen door de gemeente gesubsidieerd maar ze ontvangen ook giften van o.a. Turkse ondernemers. De drempel voor Turkse ouders om naar SEVA te gaan is laag. Vanuit de opleiding is het van belang om de vraagstelling concreter en duidelijker te maken. SEVA streeft er in de toekomst naar om ook meer naamsbekendheid te krijgen bij andere allochtone en autochtone groepen. Op dit moment is er vanuit SEVA de grootste toegang tot de Turkse doelgroep en op deze specifieke doelgroep zal het onderzoek dan ook gericht worden.

1.3 Doelstellingen

De algemene doelstellingen van SEVA zijn:

- Het verbeteren van de maatschappelijke positie van de allochtonen.
- De bevordering van het integratieproces van allochtonen in de Nederlandse samenleving.
- Het begeleiden van allochtone studenten, scholieren en andere leerlingen op alle gebieden in het onderwijs en in de samenleving.

Doelstellingen van het onderzoek naar aanleiding van de vraagstelling zijn:

- Het aanbod van SEVA op het gebied van opvoedingsondersteuning in kaart brengen en eventueel voorstellen doen ter verbetering / aanvulling. Hierbij zullen we een handvat bieden om op een gerichte wijze opvoedingsondersteuning te bieden aan de Turkse ouders.
Waarbij vooral de aandacht uitgaat naar;
- De betrokkenheid van ouders bij de schoolprestaties van hun kinderen.
- De betrokkenheid van ouders versterken bij de voorbereiding op de Cito-toets en de overstap naar het voortgezet onderwijs.
- Ouders inzicht bieden in de veranderingen die hun kind meemaakt bij de overstap naar het voortgezet onderwijs. Deze veranderingen kunnen op mentaal, fysiek en op sociaal niveau zijn.
- De situaties kunnen benoemen waarom Turkse ouders mogelijk niet deelnemen aan het aanbod van SEVA.

1.4 Begrippenkader

Opvoedingsondersteuning is inzicht, informatie en voorlichting geven aan ouders over de ontwikkelingen van hun kind.

Onder **Ouderbetrokkenheid** verstaat SEVA dat de ouders betrokken zijn bij de ontwikkeling van hun kinderen en bij de ontwikkelingen op school. Dit houdt in dat de ouder niet alleen de resultaten van zijn kind in de gaten houdt, maar ook samen met de school actief meedenkt over allerlei schoolse zaken. Zoals participeren in de medezeggenschapsraad, helpen bij kleinschalige activiteiten.

De **Cito-toets** is een eindtoets die gemaakt wordt door groep 8 leerlingen van heel Nederland. Het geeft informatie over de kennis van de individuele leerling. Scholen kunnen de toets gebruiken om hun schoolresultaten te vergelijken met andere scholen. De scholen gebruiken de uitkomst van de toets, naast het oordeel van de leraar, meestal als onderdeel van het onderwijskundige rapport dat zij als advies voor het voortgezet onderwijs moeten opstellen.

Voortgezet onderwijs is een voorbereiding van de leerlingen op hun toekomstige plaats in de maatschappij.

Bemiddelen is tussenbeide komen om een overeenkomst te bereiken tussen twee partijen. Op deze manier treedt SEVA ook op tussen ouders en scholen.

Met **voorwaarden** bedoelen we de voorwaarden waaraan het aanbod van SEVA moet voldoen om de participatie van de ouders te vergroten. Gedacht kan worden aan de inhoud van de opvoedingsondersteuning bijeenkomsten, de locatie en het tijdstip waarop de bijeenkomsten plaatsvinden etc.

De doelgroep waar het onderzoek op gericht is de **Turkse ouders** met schoolgaande kinderen in de laatste twee klassen van de basisschool. Dit kunnen zowel de eerste generatie of de tweede generatie Turkse ouders zijn. De eerste generatie wordt vooral gekenmerkt door ouders die hier als gastarbeiders naar Nederland toe zijn gekomen. Aandachtspunt bij deze groep ouders is dat zij de Nederlandse taal beperkt beheersen. De tweede groep wordt gekenmerkt door ouders die hier geboren zijn of op jonge leeftijd hier zijn komen wonen en hier zijn opgegroeid.

De eerste generatie bestaat zowel uit ouderen die veelal in het kader van arbeid naar Nederland kwamen, als uit relatieve nieuwkomers die later naar Nederland gekomen zijn, veelal om een gezin te stichten. De laatste zijn in Turkije meer in aanraking gekomen met moderniseringsprocessen en hebben bijvoorbeeld meer onderwijs genoten dan de eersten. Om die reden is de categorie eerste generatie nader onderverdeeld in de ‘oudere’ eerste generatie, diegene die in 1960 of eerder zijn geboren. De ‘nieuwkomers’ zij die na 1960 zijn geboren. De ouders die tussen de 6 en 16 jaar waren bij aankomst in Nederland behoren tot **de tussengeneratie**. Dan is er nog **de tweede generatie**: diegenen die jonger waren dan 6 jaar bij aankomst in Nederland of hier geboren zijn. Er zijn diverse indelingen in generaties in gebruik. Zo wordt er gesproken van ‘geboortelandgeneratie’ (vgl. Tesser & Veenman, 1997), waarbij diegenen die niet in

Nederland geboren zijn tot de eerste generatie behoren en uitsluitend diegenen die hier wel geboren zijn tot de tweede generatie gerekend kunnen worden. (Veenman, 1996, p. 8) heeft laten zien dat het geboorteland niet bepalend is voor de positieverwerving in Nederland en dat de tweede generatie het best omschreven kan worden als “alle kinderen van allochtone migranten die ofwel in Nederland zijn geboren, ofwel voor hun zesde levensjaar naar Nederland zijn gekomen.” Wij sluiten ons aan bij deze definitie van de tweede generatie.

1.5 Onderzoeksontwerp

Het type onderzoek dat relevant wordt geacht voor dit project is het inventariserend onderzoek met behoefteonderzoek elementen. Waar worden de benodigde gegevens vandaan gehaald? In deze situatie is gekozen voor de benadering van de ouders als databron. In het onderzoek wordt over de ouders ook wel gesproken als respondenten. Andere databronnen die geraadpleegd zullen worden zijn de elektronische en al bestaande documenten, zoals het Internet, bibliotheken, boeken en tijdschriften. Als dataverzameling techniek worden schriftelijke enquêtering, bestudering van de literatuur en het bezoeken en interviewen van enkele medewerkers van opvoedingssteunpunten in Den Haag ingezet. Er wordt ernaar gestreefd om bij minimaal 60 ouders een enquête af te nemen en minimaal 1 medewerker van een opvoedingssteunpunt te interviewen.

1.6 Opvoedingsondersteuning vanuit het NIZW

Het Nederlandse Instituut voor Zorg en Welzijn / NIZW is een onafhankelijke organisatie die zich inzet voor de kwaliteit en vernieuwing van de sector zorg en welzijn. In deze sector werken ruim 700.000 beroepskrachten en vele vrijwilligers.

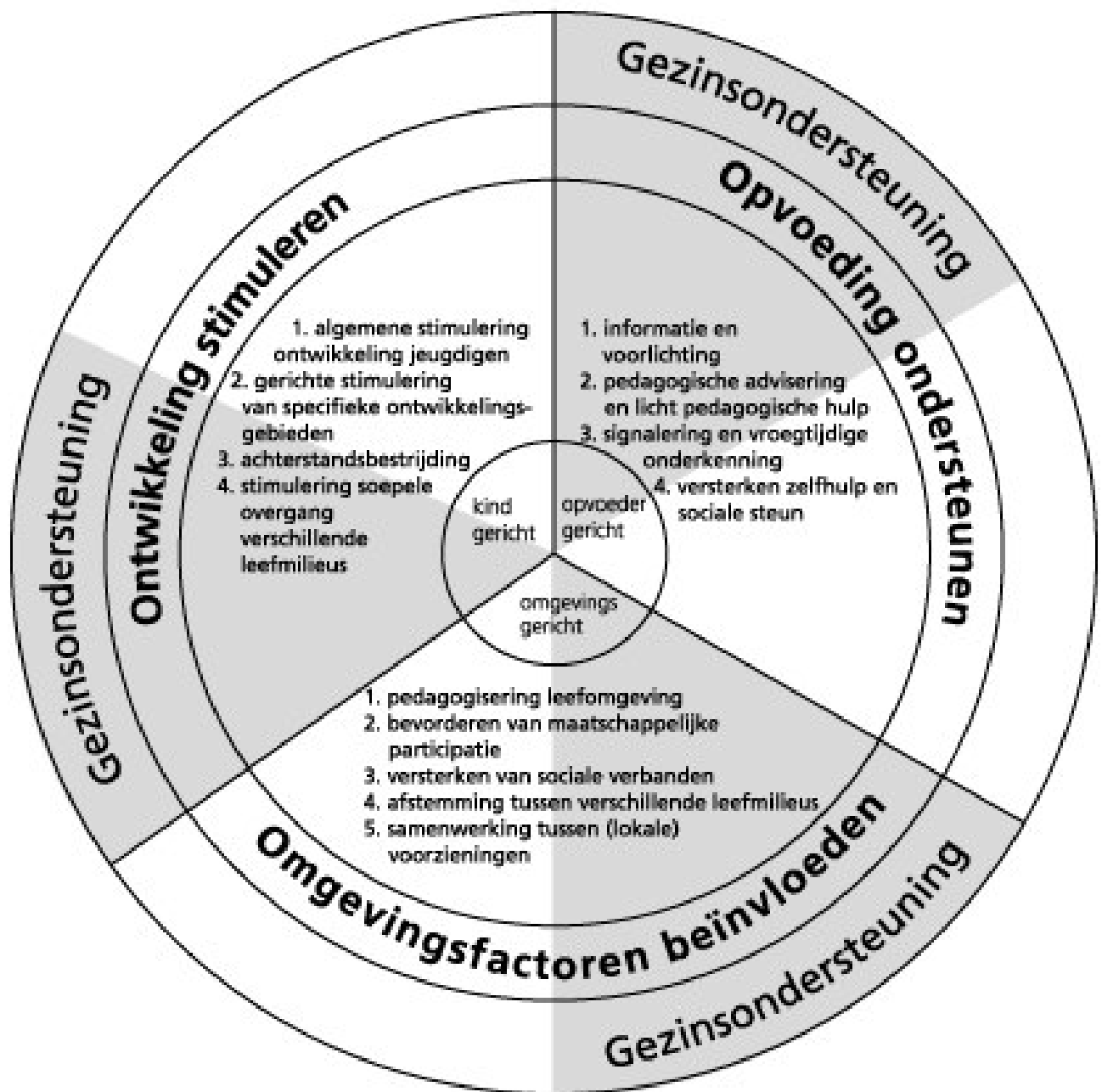
Opvoedingsondersteuning bestaat al lang, hoewel er voor vele gezinnen nog weinig ervaring mee is. Opvoedingsondersteuning is behalve voor de individuele gezinnen ook maatschappelijk van belang, omdat het een bijdrage levert aan het vergroten van de kansen van kinderen en aan het voorkomen van opvoedingsproblemen, achterstanden en schooluitval.

Het opvoeden van een kind is leuk, maar soms ook moeilijk. Iedere ouder heeft wel eens behoefte aan tips en ideeën. Een zoon of dochter in de puberleeftijd kan voor veel leven in de brouwerij zorgen. Voor een kind verandert er veel, maar ook voor de ouders. Kinderen worden steeds onafhankelijker en zelfstandiger. Op welke manieren worden ze hierin begeleid, moeten ze hierin begeleid worden. Wie zorgt ervoor dat ze hierin begeleid worden? Zijn de ouders de enige personen die een rol spelen in die begeleiding?

Ouders zijn doorgaans de belangrijkste opvoeders van hun kinderen, dit is naar Nederlandse maatstaven gemeten.

Bij het opvoeden is een ondersteunende omgeving belangrijk. Sociale steun is een beschermende factor die zijn waarde vooral bewijst in moeilijke situaties. De meeste ouders vinden die steun in hun eigen kring van familie, vrienden en bekenden en hebben daar meestal voldoende aan. Als steun in het eigen netwerk tekort schiet kan professionele opvoedingsondersteuning die beschermende functie vervullen. Ook worden werkers in de jeugdgezondheidszorg, huisartsen, leerkrachten, leidsters in peuterspeelzalen, crèches of andere personen die beroepsmatig met het gezin te maken hebben, gebruikt als vraagbaak of steunpilaar.

Op de volgende bladzijde is de “Cirkel gezinsondersteuning” uit de brochure *‘O&O in perspectief’* te zien, uitgegeven door het NIZW. Hierin wordt de samenhang aangegeven van opvoedingsondersteuning, ontwikkelingsstimulering en het versterken van de pedagogische infrastructuur. Het wordt steeds duidelijker dat opvoeding en ontwikkeling in een breder perspectief geplaatst moeten worden. Daarbij worden verbindingen gelegd met gezinsondersteuning en pedagogische sociaal beleid. De auteurs beschrijven uitgangspunten, trends en een programmatische aanpak van opvoedingsondersteuning en ontwikkelingsstimulering.

In de **Cirkel gezinsondersteuning** wordt de samenhang aangegeven van opvoedingsondersteuning, ontwikkelingstimulering en het versterken van de pedagogische infrastructuur.

I. Bakker e.a., 'O&O in perspectief'. Utrecht: NIZW, 1998.

1.6.1 Uitgangspunten van NIZW

- ouders zijn de eerst verantwoordelijken voor de opvoeding
- respect voor de eigen (des)kundigheid van ouders; vaders en moeders hebben unieke kennis van hun eigen kind
- uitgaan van de vragen van ouders en kind
- de sterke kanten van het kind activeren: 'empowerment'
- de competenties van het kind versterken
- ouders actief betrekken bij het zoeken naar oplossingen
- respect voor culturele diversiteit
- herkenbaar, beschikbaar en toegankelijk voor elke ouder en kind
- competentiebevorderend en preventief
- sluit aan bij de ontwikkelingsfase van het kind
- gedifferentieerd naar doelgroep en problematiek
- ouders en kind betrekken bij activiteiten, voorzieningen en beleid

1.7 Visies vanuit SEVA (Stichting Educatie Voor Allochtonen)

SEVA gaat uit van de gedachte dat, om de problemen op te lossen en leerlingen en ouders perspectief te bieden, samengewerkt moet worden op een unieke en ook ludieke manier. Leerlingen met onderwijs en ontwikkelingsachterstand moeten door de inzet van ouders, rolmodellen, scholen en stichtingen gemotiveerd worden. Verder zijn het krijgen van waardering en respect naast eigen verantwoordelijkheid belangrijk. Leerlingen zullen leren dat niets onbereikbaar is met de juiste steun en een positief zelfbeeld. De lat mag dan ook hoger gelegd worden en succes gewaardeerd worden door positieve aansporing en prikkeling. De mogelijkheden om de leerlingen te helpen met hun school en de betrokkenheid van de ouders te vergroten worden nog niet voldoende benut. Te vaak worden de problemen geïsoleerd beschreven en aangepakt en wordt de rol van de ouders te veel buiten beeld gelaten.

1.8 Beschrijving werkwijze (procesgang)

In de eerste plaats wordt er informatie verzameld vanuit:

Dit kunnen we doen doormiddel van vele invalshoeken:

Het bezoeken van verschillende bibliotheken, dit kan de schoolbibliotheek, openbare bibliotheek of bibliotheek binnen sommige stichtingen / instellingen zijn.

Hier willen we de stukken bestuderen die te maken hebben met de opvoeding / opvoedingsondersteuning van en aan Turkse ouders met kinderen in de leeftijdscategorie van leerlingen van groep 7 en 8 van de basisschool. Via Internetsites kunnen we op het Internet surfen naar opvoedingsondersteunde stichtingen / instellingen. Hierbij willen we dus gaan kijken naar de doelgroepen en werkwijze van deze opvoedingsondersteunende instellingen. We willen specifiek kijken hoe er opvoedingsondersteuning wordt geboden aan Turkse ouders met kinderen in de leeftijdscategorie van groep 7 en 8 van de basisschool.

Ten tweede zullen we de praktijk in kaart brengen:

Doormiddel van een inventariserend onderzoek:

- Stichtingen / instellingen die zich bezig houden met opvoedingsondersteuning aan ouders met kinderen in de leeftijdscategorie van leerlingen van groep 7 en 8 van de basisschool. Vb. Opvoedingssteunpunten, de Gemeente Den Haag, Bureau Jeugdzorg enzovoorts.
- De onderzoekspopulatie bestaat uit Turkse ouders met kinderen in de leeftijdscategorie van leerlingen van groep 7 en 8 van de basisscholen in de gemeente Den Haag.

Doormiddel van een behoefte onderzoek:

- Ten derde zullen we een enquêteering doen onder de desbetreffende Turkse ouders om in kaart te brengen waarom zij gebruik maken van opvoedingsondersteuning dat door SEVA wordt aangeboden. En aan welke voorwaarden een eventueel aanbod moet voldoen zodat Turkse ouders deelnemen. Het doel daarvan is om de behoeftes en interesses voor leerzame activiteiten voor deze ouders te ontdekken. Het is tevens ook informerend, wervend, prikkelt ouders in hun eigen handelen en je interesseert ze om zich dingen eigen te maken. Door opvoedingsondersteuning te bieden vertel je ze over handelen in de opvoeding. Je laat ze dingen zien, ze voelen het en integreren het toe in hun eigen handelen of niet. De visies van scholen (leerkrachten, directeur) op opvoedingsondersteuning en de daarbijbehorende aanbevelingen, suggesties, feedback naar de stichting toe.

1.9 De kenmerken/globale omschrijving van het eindproduct

Hoofdstuk 1 Inleiding

Hoofdstuk 2 Methode van onderzoek

Hoofdstuk 3 Theoretische informatie over opvoedingsondersteuning

Zal theoretische informatie bevatten over opvoedingsondersteuning zoals deze beschreven wordt in de literatuur. Waarin opvoeding vaak beschreven wordt vanuit Nederlandse normen over het opvoeden van een kind.

Hoofdstuk 4 & 5 Nederlandse opvoeding versus Turkse opvoeding

Hierin wordt de opvoeding van Turkse ouders beschreven, waarin ze hun kinderen opvoeden in een westerse maatschappij met behoud van de eigen cultuur en religie. Dit is voor de ouders vaak een grote opgave. Centraal staat de Nederlandse informele manier van opvoeden versus de manier van opvoeden bij Turkse gezinnen.

Hoofdstuk 6 Analyse

Resultaten enquête van de Turkse ouders m.b.t. het weinig gebruik maken van het aanbod dat door SEVA geboden wordt in de vorm van opvoedingsondersteuning. Of ouders een eventueel aanvullend aanbod wensen en hoe SEVA hierin kan inspelen.

Hoofdstuk 7 Conclusies en aanbevelingen

Hierin gaan we conclusies trekken en aanbevelingen doen waarin SEVA eventuele verbeteringen of aanvullingen kan toevoegen aan de opvoedingsondersteuning die SEVA de Turkse ouders aanbiedt.

Literatuur

Bijlage: enquête

Hoofdstuk 2 Methode van onderzoek

2.1 Inleiding

In het beleidsplan 2005 van SEVA, wordt beschreven dat ouders van Turkse kinderen hun kinderen willen ondersteunen in hun schoolloopbaan en een gezonde relatie met hen willen onderhouden. SEVA heeft de behoefte om de ouders te bereiken met hun ruime aanbod aan opvoedingsondersteuning. Alleen is het uit de praktijk gebleken dat de ouders niet massaal gebruik maken van het aanbod van SEVA. Onderzoek hiernaar wordt gedaan om na te gaan waar het probleem precies ligt. In hoofdstuk 3 is opvoedingsondersteuning theoretisch beschreven zoals deze in de praktijk uitgevoerd zou kunnen worden. In hoofdstuk 4 en 5 zijn belangrijke elementen uit de Nederlandse en Turkse opvoeding beschreven. Hierin worden enkele elementen van de Nederlandse manier van opvoeden tegenover de Turkse opvoeding afgezet om te laten zien waar de verschillen en overeenkomsten zitten. In het daaropvolgende hoofdstuk is opvoedingsondersteuning beschreven zoals die in de huidige praktijk wordt gegeven. Dit is vooral de ‘witte’ visie op opvoedingsondersteuning.

2.2 Opzet van onderzoek

Doormiddel van een behoefteonderzoek is nagegaan waar de behoefte van de ouders ligt op het gebied van opvoedingsondersteuning. Behoeftteonderzoek is het inventariseren of bepalen van het verschil tussen een bestaande en een gewenste situatie, de kloof tussen ‘wat is’ en ‘wat zou moeten zijn’, het verschil tussen de huidige en toekomstige situatie. Dit betekent dat de volgende 3 elementen een rol spelen: ten eerste hoe de huidige, actuele situatie eruit ziet, eventueel hoe op dit moment in de desbetreffende behoefte wordt voorzien. Ten tweede het gemis, het tekort betreffende de huidige situatie en ten slotte de gewenste, toekomstige bevredigende situatie.

Behoeftte is in deze moeilijk te onderzoeken, omdat het een complex en multi – interpretabel begrip is. Het begrip behoefte wordt in de literatuur beschreven als een waardering of ervaring van gemis, tekort, nood, gebrek in of van de huidige situatie en als wilsuiting of aandrang ten aanzien van de toekomst om het gemis ongedaan te maken.

2.3 Werkwijze

Er is ervoor gekozen om de behoeften in kaart te brengen met behulp van bronnen. Namelijk direct, door vragen te stellen aan de ouders in de vorm van enquêtes. Indirect door het onderzoeken die op dit gebied al zijn uitgevoerd te analyseren en terug te vertalen naar dit onderzoek en in gesprek te gaan met andere instellingen die opvoedingsondersteuning aanbieden. Het aantal onderzoeken op dit gebied is overigens erg summier. Er is in het algemeen weinig onderzoek gedaan naar de maatschappelijke positie van Turken in Nederland. Dit fenomeen zou op zich al een onderzoek moeten beslaan.

We zijn in eerste instantie in de bibliotheek en op het Internet op zoek gegaan naar informatie. Dit bleek teleurstellend weinig te zijn. Vervolgens is er met enkele instellingen uit het welzijnswerk, die zich onder andere bezighouden met opvoedingsondersteuning, gesproken en naar aanleiding van deze informatie zijn de vragen opgesteld voor de enquête. De enquêtes zijn inhoudelijk zodanig opgesteld dat er zowel van de vader als van de moeder een antwoord wordt verwacht. Iedere enquête wordt dus door twee personen beantwoord, waarbij de antwoorden uiteraard van elkaar kunnen verschillen. Dit is bewust op deze manier aangepakt om te voorkomen dat één ouder de antwoorden geeft op alle vragen en de inbreng van de andere ouder achterwege blijft. Opvoeden is volgens de heersende norm in onze samenleving een taak van beide ouders en de antwoorden van beide ouders worden in deze als even belangrijk voor het onderzoek geacht. De enquêtes bevatten afwisselend open, gesloten en meerkeuzevragen.

In januari 2005 is het onderzoek direct op de ouders gericht, hieraan is geen werving aan voorafgegaan, omdat de ouders al aangesloten zijn bij SEVA. De adressen had SEVA al in hun adressenbestand. De selectie was dus al gemaakt. De selectie bestond uit Turkse ouders die aangesloten zijn bij SEVA en kinderen hebben die in groep 7 en 8 zitten en voor allerlei activiteiten bij SEVA komen.

In totaal zijn er 83 enquêtes verstuurd, waarvan het overgrote deel in Den Haag en enkele in Leiden. De enquêtes zijn naar het Turks vertaald, dit omdat er een vermoeden was dat een deel moeite zou kunnen hebben met het Nederlands. Dit signaal gaf ook SEVA als aandachtspunt mee. De enquêtes gingen vergezeld van een begeleidende brief waarin we ons hebben voorgesteld en waarin het doel van de enquête werd uitgelegd. Bij de enquête is een antwoordenvelop bijgesloten, die geïnteresseerden kosteloos konden retourneren. In de begeleidende brief is ook in het belang van hun kinderen gevraagd om hun medewerking en geheimhouding beloofd betreffende de persoonlijke gegevens die zij in de enquête moeten vermelden. De respons naar aanleiding van de eerste poging bedraagt 11 volledig ingevulde enquêtes. Dit bleek te weinig om een duidelijk beeld te krijgen. Na overleg met de begeleiders, zowel vanuit school als vanuit SEVA, is besloten telefonisch contact op te nemen met 50 ouders. Hierin zijn de ouders herinnerd aan het invullen van de enquêtes en eventuele onduidelijkheid betreffende de enquêtes beantwoord.

De ouders die telefonisch zijn benaderd waren vriendelijk en bereid te luisteren naar de toelichting van het onderzoek. Lang niet iedereen had de enquête en begeleidend brief gelezen en/of goed begrepen. Het gros van de benaderde personen had geen ervaring met het verschijnsel onderzoek doen en enquêtes. Hen moest uitgelegd worden wat de bedoeling was, wat er met de resultaten zou gebeuren, wat het nut ervan voor hen zou kunnen zijn en wat anonimiteit in verband met het onderzoek inhoudt. De ouders hebben hierna nog een week de tijd gehad om te reageren. Ondanks deze tweede poging, waarbij de ouders telefonisch zijn benaderd is de respons erg klein gebleven. Het uiteindelijke aantal dat we hebben teruggekregen is 14. Dit is 12% van het totale aantal verstuurdde enquêtes.

De ouders zijn verder niet meer aangespoord om te reageren. Alle mogelijkheden binnen ons bereik hebben we aangegrepen om het aantal reacties te vergroten. Helaas heeft dit niet geleid tot een bevredigend resultaat. Dit onderzoek is dus gebaseerd op 12% van het totale aantal benaderde ouders.

Van de 14 benaderde ouders waren er 12 ouders die gezamenlijk de enquêtes hebben ingevuld. Dat houdt dus in dat zowel de vader als de moeder de antwoorden per enquête heeft ingevuld. Dit zijn dus 24 individuele antwoorden. De overige 2 enquêtes zijn enkel alleen door de moeders ingevuld.

De redenen voor ouders om niet mee te werken zijn behoorlijk uiteenlopend. Zoals al eerder is benoemd is er de onbekendheid met het verschijnsel onderzoek doen en enquêtes. Als redenen om niet mee te werken werd ook aangegeven geen zin te hebben en geen tijd, bijvoorbeeld in verband met werk. Het kwam bij de telefonische benadering van de ouders vaak voor dat er geen mogelijkheid was tot communicatie omdat het Nederlands van de ouders zeer gebrekkig was. De telefoon verbinding werd van beide kanten direct verbroken. Vaak waren het de moeders die we telefonisch te spreken kregen en deze gaven aan dat de partner niet thuis was en zij zelf niet voldoende de taal beheersen om te begrijpen waar we het met hen over wilden hebben. Een aantal weigeringen kwam tot stand doordat de moeders aangaven juist geen enkel probleem te hebben: alles gaat goed met hen en hun kinderen en ze zijn van mening dat vragen daarover weinig zin hebben. Een enkele keer schoven de ouders de verantwoordelijkheid voor het invullen van de enquête naar elkaar toe. Er was tussen de partners miscommunicatie over wie er nou de enquête zou invullen en terugsturen. In veel gevallen weten we niet wat de redenen zijn om niet mee te willen werken aan de enquêtes.

2.4 Samenvatting en conclusie

De conclusie die hieruit getrokken kan worden is dat het realiseren van het voorgestelde doel van 30 respondenten niet behaald is. Geconcludeerd kan worden dat veel weigeringen samenhangen met een gebrek aan een face to face contact met de betrokken ouders. Een enquêtering komt formeler over en maakt het daardoor ook drempelig. We zijn er achteraf van overtuigd dat direct contact met de ouders bij hen thuis een beter resultaat had opgeleverd, omdat de sfeer ongedwongen is en er meer ruimte komt om dieper in te gaan op vragen.

De belevingswereld van de ouders zou op deze manier beter tot zijn recht zijn gekomen. Dit zou weliswaar meer tijd in beslag nemen, maar het resultaat zou positiever zijn. Met onze gebrek aan ervaring op het gebied van het verrichten van onderzoeken zijn we tegen enkele obstakels aangelopen. We hebben de werking van een enquête overschat. Ondanks de pogingen om het de ouders makkelijker te maken door de enquêtes te vertalen naar het Turks, te voorzien van een antwoordenvolp en de ouders er na een bepaalde periode aan te herinneren om alsnog te reageren.

Er kan wel van uitgegaan worden dat de verzamelde gegevens een redelijk betrouwbare beeld geven, hoewel het geven van sociaal wenselijke antwoorden natuurlijk nooit geheel uitgesloten kan worden.

Hoofdstuk 3

Theoretische informatie over opvoedingsondersteuning zoals deze beschreven wordt in de literatuur. Waarin de opvoedingsondersteuning beschreven wordt vanuit de Nederlandse normen en waarden.

3.1 Inleiding

Opvoedingsondersteuning bestaat al lang. Opvoedingsondersteuning is behalve voor de individuele gezinnen ook maatschappelijk van belang, omdat het een bijdrage levert aan het vergroten van de kansen van kinderen en aan het voorkomen van opvoedingsproblemen, achterstanden en schooluitval. De samenstelling van dit hoofdstuk komt voort uit de informatie die beschikbaar was vanuit het NIZW en pedagogiek.net

3.2 Wat is opvoedingsondersteuning?

Opvoedingsondersteuning: ondersteuning van het opvoedingsproces. Opvoedingsondersteuning is gericht op ondersteuning van het opvoedingsproces. Het gaat om het verbeteren van de opvoedingssituatie van kinderen, waarbij ouders en opvoeders het aangrijpingspunt vormen. Kort gezegd: opvoeders helpen bij het opvoeden. Opvoedingsondersteuning was oorspronkelijk sterk gericht op feitelijke ondersteuning en voorlichting aan ouders, maar is gaandeweg verbreed, en richt zich inmiddels op meer aspecten dan alleen opvoedingscompetentie van ouders. Sociale ondersteuning van gezinnen is meer op de voorgrond komen te staan. Het doel van opvoedingsondersteuning is daarmee meer komen te liggen op het versterken van de ouderlijke competenties.

Doorgaans worden tot opvoedingsondersteunende activiteiten gerekend:

- informatie en voorlichting over ontwikkeling en opvoeding;
- pedagogische advisering en licht pedagogische hulp;
- signalering, vroegtijdige onderkenning en verwijzing;
- zelfhulp en sociale ondersteuning rondom kinderen en opvoeding.

Voorbeelden van opvoedingsondersteuning zijn oudercursussen, opvoedbureaus, koffieochtenden voor ouders en huisbezoekprogramma's zoals **moeders informeren moeders** en **Home start**.

De vragen van ouders zelf, in plaats van de boodschap van de professional, bepalen in toenemende mate de inhoud van de opvoedingsondersteuning.

De eigen deskundigheid van ouders speelt een belangrijke rol, ouders worden ook steeds vaker als paraprofessional ingezet bij opvoedingsondersteunende activiteiten.

3.3 Beschermende en risicofactoren

De opvoeding van kinderen kan in positieve of negatieve zin beïnvloedt worden door eigenschappen van de kinderen zelf, eigenschappen van de ouders of de omgeving. Ongunstige eigenschappen of omstandigheden heten risicofactoren, gunstige eigenschappen heten beschermende factoren. Beschermende factoren vormen een tegenwicht tegen de risicofactoren.

Opvoedingsondersteuning richt zich op het verminderen van risicofactoren en het versterken van beschermende factoren. Een belangrijk uitgangspunt is dat de kwaliteit van de opvoeding niet alleen afhangt van de opvoedingscompetenties van de ouders, maar ook van de omgeving waarin de ouders hun kind moeten opvoeden. Knelpunten in de opvoeding zijn niet altijd op te lossen op het microniveau van kinderen, ouders of gezin, omdat de sociale en maatschappelijke omgeving ook een belangrijke oorzaak kan zijn van de knelpunten in de opvoeding.

3.3.1 Beschermende factoren

Beschermende factoren bieden een tegenwicht aan risicofactoren. Kind, ouder, gezin en omgeving kunnen over krachten beschikken die heel ondersteunend kunnen zijn. In opvoedingsondersteuning en hulp- en dienstverlening is het belangrijk deze positieve krachten te mobiliseren.

Beschermende/ondersteunende factoren kunnen gevonden worden:

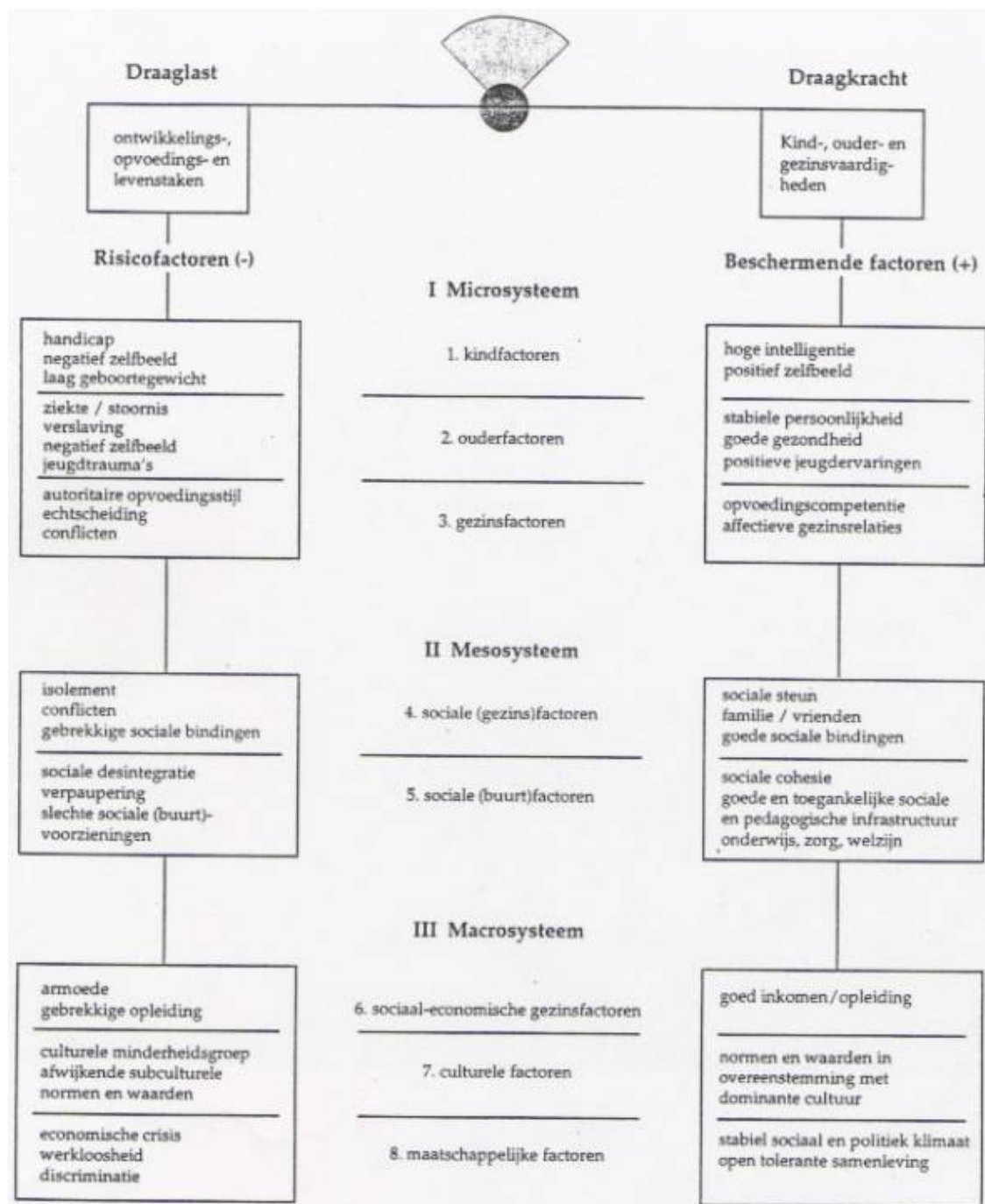
- in het kind: bijvoorbeeld veerkracht, een bij de omgeving passend temperament, intelligentie, gezondheid;
- in het gezin: minstens één evenwichtig gezinslid, een sterke band tussen twee gezinsleden, een veilige gezinsstructuur;
- in de omgeving: een ondersteunend netwerk van onder andere familie en vrienden;
- toegang hebben tot de gemeenschap en tot een sociaal netwerk. Sociale ondersteuning betekent dat ouders of kinderen zich in een situatie bevinden waarin ze het gevoel hebben ergens bij te horen, waar zij positief bekrachtigd worden, waar informatie geboden wordt die van toepassing is op hun situatie of waar daadwerkelijk steun geboden wordt. Met name deze factor biedt belangrijke mogelijkheden voor beïnvloeding. Door sociale ondersteuning te bieden is het mogelijk de draagkracht te vergroten zonder de opvoeding van de ouders over te nemen. Voor kinderen is het naar schoolgaan een belangrijke dagelijkse deelname aan een sociale groep.

3.3.2 Risicofactoren

Kinderen en gezinnen die te maken krijgen met (een aantal) risicofactoren hebben een grotere kans om (later) in de problemen te komen. Op welk moment en om welke redenen een opvoedingssituatie als (te) moeilijk wordt ervaren, verschilt in belangrijke mate per individu en hangt samen met het evenwicht tussen draagkracht en draaglast. Voor het ontstaan van opvoedingsproblemen is doorgaans een complex van achterliggende factoren verantwoordelijk, die niet makkelijk tot één oorzaak te herleiden zijn. Belangrijk daarbij is de combinatie van stressvolle ervaringen én de afwezigheid van sociale ondersteuning. Het blijkt dat bij ouders of jeugdigen die in de problemen komen, er sprake is van een cumulatie van problematiek van verschillende aard, waardoor een draaglast ontstaat die de draagkracht te boven gaat.

Op de volgende bladzijde is het balansmodel afgebeeld. Dit model kan door professionals die opvoedingsondersteuning bieden gebruikt worden. Het balansmodel biedt een goed overzicht van de beschermende en risico factoren op micro, meso en macro niveau die van invloed zijn op de ontwikkeling, opvoedings en levenstaken binnen het systeem(gezin).

Figuur: Het balansmodel

Uit: Bakker, I.e.a, O & O in perspectief, 1998

3.4 Welke vormen van opvoedingsondersteuning zijn er?

Voorlichting over opvoedingsondersteuning is te vinden via massamedia. Hieronder wordt verstaan de (populaire) opvoedingsboeken, kranten en tijdschriften (Ouders van nu), radio en televisie, brochures, folders, videobanden. Veel van deze informatie zal allochtone ouders vaak niet bereiken, vanwege vaak een geringe kennis van het Nederlands. Dit geldt vooral voor de eerste generatie allochtone ouders, de tweede generatie heeft een grotere kennis van het Nederlands. Omdat vrijwel alle ouders met jonge kinderen het consultatiebureau bezoeken zullen zij vaak toch nog wel in aanraking komen met breed toegankelijk materiaal die verband houdt met de opvoeding van hun kind.

Bij opvoedingsondersteuning speelt het interpersoonlijke contact een belangrijke rol. Dit kan zijn:

- een individueel formeel contact bijvoorbeeld tijdens een bezoek aan het consultatiebureau of de huisarts;
- een informeel contact bij het halen of brengen op een peuterspeelzaal of op school;
- een huisbezoek door vrijwilligers, professionals of paraprofessionals;
- een opvoedspreekuur uitgevoerd door bijvoorbeeld een opvoedbureau, een opvoedwinkel, een pedagogisch spreekuur. Ouders krijgen hier individuele adviezen van opvoedingsdeskundigen. Het gaat niet om zware vormen van hulpverlening, maar om situaties van lichte problemen en spanning.
- de opvoedtelefoon, vooral geschikt om snel en makkelijk informatie door te geven;
- groepsvoorlichting, waarbij de uitwisseling tussen de begeleider en de ouders en tussen de ouders onderling centraal staat. Ouders leren op deze manier van elkaar en kunnen hun sociale netwerk uitbreiden;
- oudercursussen, waarbij gedurende een vast aantal bijeenkomsten bepaalde thema's aan bod komen;
- inloopactiviteiten, dit zijn informele activiteiten in bijvoorbeeld een wijkcentrum of een speltheek, spelmiddagen voor moeders en kinderen en dergelijke. Door de informele en ongestructureerde vorm hebben de activiteiten een gezellig en vrijblijvend karakter en vragen daardoor minder inspanning van de moeders dan bijvoorbeeld deelname aan een vast programma.

Helaas zijn vele van deze voorzieningen vaak nog onvoldoende ingesteld op de vragen van allochtone ouders.

3.5 Welke steun kunnen beroepskrachten en vrijwilligers bieden?

In de contacten met gezinnen kunnen beroepskrachten en vrijwilligers op verschillende manieren opvoedingsondersteuning bieden:

- informatieve steun, informatie geven aan ouders in de vorm van een individueel gesprek, groepsvoorlichting of door materialen neer te leggen, op te hangen of uit te delen (folders, posters, video's). Aandachtspunten hierbij zijn de taal (gebruik van tolken en vertalingen) en het belang van toelichting. Schriftelijk materiaal uitdelen is vaak niet voldoende. Nadere toelichting en een gesprek zijn nodig wil de voorlichtingsboodschap effect hebben;
- emotionele steun, aandacht en begrip hebben voor de ander. Een luisterend oor kan zeker al veel betekenen;
- beoordelingssteun, samen met de ouders praten over een kind of een situatie om een oordeel te vormen en gezamenlijk tot conclusies of ideeën te komen;
- adviseren, adviseren kan heel praktische zaken betreffen zoals voeding of kleding of een doorverwijzingfunctie hebben naar bepaalde instellingen of deskundigen. Belangrijk is in het oog te houden dat de beslissing over het al of niet opvolgen van het advies altijd bij de ouders ligt!
- sociale steun, onderling contact tussen ouders versterken zodat zij in een ongedwongen sfeer over allerlei opvoedingszaken kunnen praten. Dit kan bijvoorbeeld tijdens ouderavonden, koffieochtenden of wachtkamerbijeenkomsten. Sociale contacten tussen ouders uit hetzelfde land van herkomst hebben veelal een positieve, maar soms ook een negatieve uitwerking. Het kan voor ouders prettig zijn ervaringen te delen rond het opvoeden van kinderen in de Nederlandse samenleving. Anderzijds kan er ook een negatieve, controlerende werking uitgaan van dit soort contacten;
- steun door voorbeeldgedrag, voorbeeldgedrag (ook wel 'modelling' genoemd) laat je zien hoe je iets doet, om zo de ander op een idee te brengen. Zien werkt vaak beter dan er over praten. Namelijk door voorbeeldgedrag rond bijvoorbeeld spelen zien de ouders hoe zij dit zelf met hun kinderen kunnen doen. Een risico van deze vorm van steun is dat sommige ouders het gevoel krijgen dat zij het niet goed doen. Voorzichtigheid en alertheid zijn hierbij dus geboden;
- instrumentele steun, steun bij praktische zaken om de ouders te ontlasten, bijvoorbeeld door op het kind te passen, een plaats te regelen op een peuterspeelzaal, een andere woning, te zorgen voor speelkameraadjes, een gastgezin.

3.6 Conclusie en aanbevelingen

Alle vormen van opvoedingsondersteuning kunnen in principe gebruikt worden bij verschillende gezinnen. Wel is het altijd belangrijk om van tevoren bij de (groep) ouders na te gaan of opvoedingsondersteuning inderdaad datgene is wat ouders wensen. Hebben zij vragen over de opvoeding (in Nederland)? Hebben zij behoefte aan het uitwisselen van ervaringen op opvoedingsgebied? Of leven er heel andere behoeften, en is het vooral de keuze van desbetreffende professional of vrijwilliger om opvoedingsondersteuning aan te bieden? Bijvoorbeeld omdat dit een zodanig makkelijke ingang vormt om ouders te bereiken of omdat er materiaal beschikbaar is. Voor alle opvoedingsondersteuningspunten geldt: probeer zoveel mogelijk aan te sluiten bij de vragen van de betreffende doelgroep ouders.

Belangrijk is ook het omgaan met verschillen in opvoeding, waarbij ‘respect’ het uitgangspunt blijft. Het gaat om het versterken van de vermogens van de ouders in de opvoeding; daarbij passen geen bevoogding en superioriteitsgevoelens over de eigen cultuur en gewoonten. Een belangrijk cultuurverschil kan ook liggen in de wijze waarop ouders gewend zijn hun hulpvragen te stellen, of juist niet te stellen. Voorzichtigheid en tact zijn hier op hun plaats, ook omdat ouders vaak extra afhankelijk en kwetsbaar zijn als het gaat om het oordeel van hulpverleners over hun situatie.

Hoofdstuk 4 Nederlandse opvoeding

4.1 Inleiding

Vooraf in de multiculturele samenleving moet een nieuw patroon komen van opvoeden. Mensen weten niet meer welke lijn ze moeten volgen: hoe zou ik het willen doen, dat we later geen verwijten van de kinderen krijgen? In de huidige samenleving is meer informatie nodig: hoe moet je met kinderen omgaan, met Nederlandse bureaus, met scholen. Het is een dilemma voor veel Turkse ouders.

In de Nederlandse samenleving wonen mensen van verschillende etnische en culturele afkomst. Ieder individu en iedere groepering heeft zijn opvoedingsidealen en zijn opvoedingspraktijken. Hierin zijn veel overeenkomsten te vinden, maar ook veel verschillen. In dit hoofdstuk staan zowel de overeenkomsten als de verschillen centraal.

4.2 De Nederlandse stijl van opvoeden.

De Nederlandse ouders worden ook wel als opvoedingsoptimisten gezien. Ze zijn ervan overtuigd dat hun handelen invloed heeft op de ontwikkeling van hun kind. Ze erkennen dat het ouderschap lasten en beperkingen geeft, maar in het algemeen zijn ze zeer tevreden over hun rol als opvoeders en halen veel plezier uit het omgaan met het kind. Het gezinsleven in Nederland maakt een solide en rustige indruk. Modern, maar met mate lijkt een redelijke karakterisering van de hedendaagse gezinsopvoeding. Dit komt naar voren in het onderzoek *Opvoeden in Nederland* van Rispen (1996).

Er is tot nu toe weinig bekend over de gangbare opvoedingssituatie in Nederland. Onderzoeken richten zich vaak op probleemsituaties binnen de opvoeding. Wij gaan hier uit van niet problematische gezinnen en beschrijven de doorsnee Nederlandse opvoeding.

Uit bovengenoemd onderzoek komt naar voren dat de huidige generatie ouders opgroeide tijdens de jaren zestig en zeventig. In die tijd was het volgen van een opleiding een must om succesvol te zijn in de maatschappij. De ouders erkennen nu nog steeds het belang van diploma's, maar vinden het geen voorwaarde voor een succesvol leven.

Ouders maken vaak vertalingen van de boodschappen die zij in hun eigen opvoeding hebben meegekregen. Ouders die het zelf niet lukte om een goede opleiding te volgen, kunnen de boodschap weer doorgeven aan hun kinderen en hopen dat hun kinderen wel realiseren wat zij zelf niet konden bereiken.

4.2.1 Opvoedingspatronen

Uit het onderzoek *opvoedingsstijlen in multicultureel Nederland* (van Keulen en van Beurden, 2002) worden de moeders traditioneel als de primaire opvoeders gezien. De vaders worden pas sinds de laatste tijd bij de opvoeding betrokken. De rol van de moeders in de dagelijkse opvoeding is groter dan die van de vaders. Ondanks de grote participatie van moeders aan het arbeidsproces blijkt de taakverdeling voor de opvoeding toch traditioneel. Vaders zijn wat afstandelijker en laten meer aan hun partner over. Hoewel er wel conflicten zijn over opvoedingszaken, zijn de ouders overwegend positief en opbouwend naar elkaar en zijn zij tevreden over het aandeel van de partner als medeopvoeder.

Uit een onderzoek *Ouderschap als onderneming* (Doornenbal, 1996) waarbij ouders zijn geïnterviewd die zelf opgegroeid zijn in een arbeidersklasse en de vader de enige kostwinner was en waarbij geloof een grote rol speelt. Ouders uit deze gezinnen behouden nog steeds dezelfde stijl van opvoeden en zijn behoorlijk zeker over hun manier van opvoeden. Maar over het algemeen is deze traditionele taakverdeling niet meer vanzelfsprekend. Ook de ouder-kindrelatie is veranderd: er wordt steeds meer onderhandeld met de kinderen, wat ook de nodige spanningen en onzekerheden met zich meebrengt.

4.2.2 Opvoedingsdoelen

Vier opvoedingsdoelen autonomie, conformisme, sociaal gevoel en prestatie komen in alle onderzoeken naar opvoeding aan de orde. Autonomie en verantwoordelijkheid zijn verreweg de meest belangrijke doelen die Nederlandse ouders nastreven voor hun kinderen. Ook het zelfstandig oordelen is belangrijk.

Minder belangrijke doelen hebben te maken met conformisme. Ook zijn de Nederlandse ouders niet erg gericht op prestatie als opvoedingsdoel. Ze vinden het wel belangrijk dat de schoolresultaten van hun kinderen goed zijn, maar ijverig en ambitieus zijn is minder belangrijk. Dit vinden vooral de ouders uit de hoge en middenklasse belangrijk. Ouders uit de lagere klasse hechten weer wel meer waarde aan prestatie.

Moeders en vaders laten zich in de opvoeding leiden door verschillende doelen. Moeders zijn meer gericht op de aanpassing van het kind aan de samenleving en vinden empathie en begrip voor de medemens belangrijk. Vaders vinden echter de ontwikkeling van de persoonlijke bekwaamheid belangrijker.

Over het algemeen maken de ouders geen verschil tussen dochters en zonen in de opvoedingsdoelen. Wel vraagt de leeftijd van het kind een andere aanpak.

4.2.3 Controle en steun

Uit het onderzoek *opvoedingsstijlen in multicultureel Nederland* (van Keulen en van Beurden, 2002) komt naar voren dat Nederlandse ouders hun kinderen in hoge mate ondersteunen op een zeer autoritatieve en weinig autoritaire wijze. Dit heeft een positieve invloed op de ontwikkeling van de kinderen. Nederlandse ouders zijn warm naar hun kinderen toe, tonen genegenheid en zijn betrokken. Ze hebben oog voor de signalen die hun kinderen uitzenden en geven uitleg en informatie. Ze proberen hun kinderen waarden en normen bij te brengen en straffen hun kinderen weinig. Zij verwachten dat de wijze waarop zij hun kinderen opvoeden, in deze samenleving en in deze tijd, zal leiden tot evenwichtige kinderen op het gebied van gedrags-, emotionele en persoonlijkheidsontwikkeling. Bij jongere kinderen leggen de ouders het accent op het geven van informatie en uitleg, terwijl bij de oudere kinderen de nadruk ligt op het overbrengen van waarden en normen en het bevorderen van hun onafhankelijkheid.

4.2.4 Straffen en belonen

In het hierboven genoemd onderzoek wordt beschreven dat wanneer de Nederlandse ouders hun kinderen straffen, zij meestal gebruik maken van inductieve disciplineringsmethoden, dat wil zeggen dat zij met hun kind praten en het wijzen op de gevolgen van hun gedrag of hen attenderen op eerder gemaakte afspraken. Ouders leren hun kinderen dat er regels zijn en dat zij naleving van de regels en gehoorzaamheid verwachten. Kenmerkend voor Nederlandse ouders is dat zij dit niet via autoritaire controle willen bereiken, maar door te praten met hun kinderen en hun in te laten zien wat de consequenties kunnen zijn als je de regels overtreedt.

4.2.5 Seksespecifieke opvoeding

In het onderzoek *seksualiteit als opvoedings- en ontwikkelingsterrein* (1997) wordt beschreven dat er in vergelijking met de jaren zestig veel veranderd is op het gebied van seksualiteit. De jeugd heeft meer keuzes, maar er zijn ook veel meer regels, afspraken, beleving en beoordeling van het seksuele gedrag. Dit vraagt van de jeugd meer inschattingsvermogen, een hoge mate van reflectie, een wikken en wegen over de keuzes, en om communicatieve vaardigheden. Van de ouders wordt verwacht dat zij hun kinderen hierin ondersteunen. Ouders grijpen vaak terug op hun eigen opvoeding en op de publiciteit die de media geeft over dit onderwerp. Vooral moeders voelen zich verantwoordelijk om hun kinderen de juiste informatie te geven en willen bij hun dochters een gevoel van schaamte voorkomen. Vaders voelen zich minder verantwoordelijk en rekenen meer op informatie via media en biologielessen op school.

Het traditionele beeld dat moeders zich bezig houden met de opvoeding – dus ook de seksuele voorlichting – en de vaders buitenshuis werken, is hierin terug te zien. Het geven van seksuele voorlichting aan jongere kinderen vinden ouders makkelijker dan wanneer de kinderen ouder worden. Veel Nederlandse ouders weten niet hoe ver je moet gaan met seksuele voorlichting. Ze denken dat te weinig kennis betekent dat het kind onvoorbereid zal zijn en te veel informatie kan het kind juist als aanmoediging zien.

4.2.6 Onderwijs

Over het algemeen zijn de Nederlandse ouders te spreken over het Nederlandse schoolsysteem.

De school en het gezin worden steeds meer gezien als een verlengstuk van elkaar. *Partners in opvoeding in het basisonderwijs* (Klaassen en Leeferink, 1998). In de praktijk is het wel vaak zo dat er vanuit de ouder en de leerkrachten kritiek is op elkaars taakinvulling en verantwoordelijkheid. Ouders zijn ontevreden over de wijze waarop de school met ze communiceert over opvoedingszaken. Vaak komt de opvoeding pas ter sprake wanneer er in specifieke gevallen problemen worden gesignaleerd. Kritiek vanuit de school is dat de ouders te weinig structuur bieden en te weinig eisen stellen aan hun kinderen. School pleit voor meer rust in het gezin en een consequenter optreden van de ouders bij het overtreden van regels of niet nakomen van afspraken. De school is van mening dat de ouders hun verantwoordelijkheid makkelijk afschuiven naar de school terwijl de eerste verantwoordelijkheid volgens Nederlandse maatstaven toch bij de ouders ligt.

Hoofdstuk 5 Turkse opvoeding

5.1 Inleiding

De eerste Turken arriveerden rond 1964 in Nederland. Veelal in het kader van arbeid. In de meeste gezinnen is de vader eerst naar Nederland gekomen waardoor hij in het begin beter bekend was met de Nederlandse samenleving. In gezinnen waar ouders beiden tot de eerste generatie behoren, komt het voor dat de moeder en kinderen langere tijd zonder vader in Turkije geleefd hebben.

5.2 Opvoedingspatronen

Uit het onderzoek *opvoedingsstijlen in multicultureel Nederland* (van Keulen en van Beurden, 2002) komt naar voren dat in Turkije de rol van de ouders sterk aan het veranderen is. Voornamelijk in de plattelandsdorpen en kleine steden wordt nog de traditionele opvoeding aangetroffen: kinderen worden door moeders opgevoed en de vaders hebben een meer afstandelijke rol. Pas wanneer zonen de puberleeftijd hebben bereikt, gaat de vader zich met hen bemoeien en neemt de invloed van de moeder af. In de stadsgezinnen in Turkije is de rol tussen vaders en moeders niet meer zo strikt gescheiden. In Nederland verandert ook de rolverdeling in Turkse gezinnen. Ruim de helft van de deelnemers aan bovengenoemd onderzoek vindt dat de taken voor vaders en moeders dezelfde moeten zijn. Een minderheid gaat uit van traditionele denkbeelden. Hierbij heeft de vader geen specifieke rol in de ondersteuning en verzorging van de kinderen. Hij zorgt alleen voor het inkomen en houdt zich bezig met gezagshandhaving. Naar voren komt ook dat de traditionele taken zoals de verzorging en huishouding voorbestemd zijn aan vrouwen. Dit zelfde verschijnsel zien we ook terug in de Nederlandse gezinnen. De taken die traditioneel tot het pakket van vaders behoorden, zoals boodschappen doen en het beheer van de financiën, worden steeds meer door beide ouders uitgevoerd. De vaders uit dit onderzoek zijn tevreden over hun aandeel in de opvoeding. De moeders echter zijn minder tevreden over de rol van de vader. Zij zouden liever zien dat de vaders een grotere bijdrage leverden in de ondersteuning van de kinderen.

Het opleidingsniveau van de ouders is van invloed op de verdeling van opvoedingstaken (dit geldt ook voor Nederlandse ouders). Naarmate de moeder hoger opgeleid is en/of werkt zijn de taken ook beter verdeeld.

5.2.1 Opvoedingsdoelen

Uit het onderzoek *opvoedingsstijlen in multicultureel Nederland* (van Keulen en van Beurden, 2002) komt naar voren dat prestatie in de vorm van het behalen van een goede opleiding en het krijgen van een goede baan een zeer belangrijk opvoedingsdoel is voor Turkse ouders van alle generaties en alle opleidingen. In vergelijking met vroeger hechten ouders tegenwoordig even veel waarde aan een goede opleiding en een baan voor jongens als voor meisjes. Respect voor de ouders en ouderen, goede manieren en gehoorzaamheid zijn ook belangrijke opvoedingsdoelen. Een kleiner deel van de Turkse ouders hecht belang aan het hooghouden van de familie-eer, schaamte en bescheidenheid. Opvoedingsdoelen gericht op sociale omgang zoals eerlijk zijn en betrouwbaar zijn, liefhebbend en warm zijn goed met anderen kunnen omgaan, zijn voor de meeste ouders van belang.

De op autonomie gerichte doelen, zoals zelfstandigheid en zelfredzaamheid worden niet als erg belangrijk gezien.

Wanneer we de Turkse ouders vergelijken met de Nederlandse ouders zien we dat de Turkse ouders meer waarde hechten aan prestatie en minder aan autonomie, terwijl de Nederlandse ouders juist autonomie belangrijker vinden. Hoger opgeleide Turken stemmen meer overeen met de Nederlandse ouders wat betreft de opvoedingsdoelen.

5.2.2 Controle en steun

De meeste ouders die deelnamen aan de onderzoeken *opvoedingsstijlen in multicultureel Nederland* (van Keulen en van Beurden, 2002) en *opvoeding in Turkse gezinnen in Nederland* (Nijsten, 1998) zijn geen voorstanders van een autoritaire opvoeding. Ze disciplineren het kind door te praten en uitleg te geven over het waarom van regels en over goed en kwaad. De overgrote meerderheid van de ouders hanteert voor jonge kinderen vaste bedtijden en voor oudere kinderen vaste regels over tijdstip van thuiskomen, bedtijden en vrijetijdsbesteding. Minder strakke regels gelden voor vriendenkeuze, naleving van islamitische voorschriften en het uiterlijk van het kind. Er zijn weliswaar vaste regels, maar het overgrote deel van de Turkse ouders willen zichzelf niet streng noemen. Ze hebben de indruk dat je van kleine kinderen nog niet zoveel gehoorzaamheid kan eisen. Bij oudere kinderen denken ouders dat te streng zijn juist averechts werkt.

5.2.3 Straffen en belonen

Uit bovengenoemde twee onderzoeken naar de opvoeding in Turkse gezinnen komt naar voren dat in de gezinnen sprake is van warme en hechte onderlinge relaties. Er wordt veel geknuffeld en vastgehouden. In vrijwel alle gezinnen uit de onderzoeken worden kinderen beloond met complimentjes als het kind iets goed heeft gedaan, op school een goede prestatie heeft geleverd, gehoorzaam is geweest of geholpen heeft in huis.

Over het algemeen komt straffen niet veel voor in Turkse gezinnen. De meest voorkomende straf is het kind naar een andere ruimte sturen.

Ook komt het voor dat kinderen geen televisie mogen kijken, vroeg naar bed moeten of huisarrest krijgen. Fysieke straffen komen weinig voor.

5.2.4 Taal en religie

Turkse ouders vinden het belangrijk dat hun kinderen Turks blijven, waaronder zij verstaan: goed Turks spreken, gehecht blijven aan het land van herkomst en respect hebben voor zichzelf als Turk.

Voor vrijwel alle ouders is het Islamitische geloof belangrijk in hun leven; de meeste houden zich aan voedselvoorschriften, het dagelijks gebed en voorschriften over de vasten tijdens de Ramadan. Jonge kinderen worden alvast bekendgemaakt met het geloof door het vieren van het suikerfeest en het offerfeest.

Veel ouders laten hun kinderen een Koranschool bezoeken. Deze lessen worden in Nederland in de moskee gegeven buiten de reguliere schooltijden; de kinderen leren naast de Koran ook belangrijke normen en waarden, zoals respect voor ouders en liefde en genegenheid voor anderen.

Nederlands onderwijs op islamitisch grondslag is inmiddels op beperkte schaal in Nederland ook mogelijk. Ouders geven hier de voorkeur aan in plaats van het reguliere onderwijs.

5.2.5 Seksespecifieke opvoeding

In het onderzoek *seksualiteit als opvoedings- en ontwikkelingsterrein* (1997) komt naar voren dat de kinderen over het algemeen veel bewegingsruimte hebben buitenshuis. Voor meisjes neemt dit vanaf de basisschoollleeftijd af. Jonge kinderen, basisschoollleeftijd, hebben nauwelijks huishoudelijke taken. Vanaf 12 jaar krijgen de meisjes hierin meer taken.

De meeste Turkse ouders hopen dat de toekomstige huwelijkspartner van kinderen moslim en Turks is. De meeste ouders keuren het af als hun kind met een Nederlander wil trouwen. Hoger opgeleide ouders keuren dit minder snel af. Er zijn ouders die dit noodgedwongen accepteren, het overgrote deel hoopt toch nooit voor dit dilemma komen te staan. Wat betreft de huwelijksleeftijd maken de ouders onderscheid tussen meisjes en jongens. Ouders vinden het een veilig idee als hun kinderen getrouwd zijn en in het bijzonder de meisjes. Ouders streven meer dan vroeger naar een hoger onderwijsniveau voor hun dochters.

5.2.6 Opvoedingssteun

Uit het onderzoek (Van Keulen en De Graaf, 1999) komt naar voren dat de meeste Turkse ouders het wel accepteren wanneer anderen zich met de opvoeding bemoeien. Grootouders, tantes, ooms en andere familieleden mogen meehelpen opvoeden. Familieleden mogen het kind ook disciplineren en oudere broers letten op jongere zussen en hun gedrag buitenshuis. Ook school, mensen uit de buurt, vrienden en kennissen spelen hierin een rol. Maar over het algemeen zijn het de ouders die eindverantwoordelijk zijn voor de opvoeding. Anderen spelen pas een rol wanneer er door de ouders om gevraagd wordt en wanneer zij als ouders niet aanwezig zijn.

Bij zorgen en twijfel over de opvoeding lossen zij dit in eerste instantie zelf op met de kinderen. Hun zorgen delen zij nauwelijks met anderen. In het uiterste geval bespreekt de moeder die twijfels heeft deze nog wel met haar man, met Turkse vrienden en mensen van school. De gezondheid van het kind is voor ouders meestal de eerste aanleiding om contact op te nemen met instanties. De huisarts en het consultatiebureau zijn voor de Turkse ouders dan ook bekende en laagdrempelige instanties.

Buiten deze twee instanties is er weinig bekendheid met andere instanties. Op het gebied van gedrags- en ontwikkelingsproblemen nemen ze contact op met de school. Andere instanties, die deskundig zijn op het gebied van gedrag- en ontwikkeling, zijn nauwelijks bekend. De ouders praten het liefst met iemand die dezelfde visie op opvoeden heeft. Daarnaast vinden ze dat praten alleen zin heeft als de ander kennis heeft, waarover de ouders zelf niet beschikken.

Ouders pikken wel informatie op over opvoeden uit Nederlandstalige televisieprogramma's, tijdschriften en brochures. Dit is echter wel afhankelijk van de taalvaardigheid en opleidingsniveau van de ouders. In Turkse gezinnen wordt veel- zo niet altijd- naar de Turkse televisie gekeken via de schotelantenne. Zo komt er meer informatie over de Turkse samenleving in huis dan over de Nederlandse samenleving. Hierop zijn ook opvoedingsprogramma's te bekijken die bruikbaar zijn voor de ouders hier.

5.2.7 Onderwijs

Turkse ouders vinden dat school een duidelijke pedagogische taak heeft en niet alleen is bedoeld om te leren. In tegenstelling tot de Nederlandse ouders leggen Turkse ouders hiervoor meer de verantwoordelijkheid neer bij de school. Wanneer de kinderen naar school gaan, dragen de ouders de verantwoordelijkheid over aan de school. Zij vertrouwen er dan op dat hun kinderen goed begeleid worden en in de gaten worden gehouden. De school moet de kinderen sociale vaardigheden en discipline bijbrengen.

Kinderen worden door hun ouders sterk gecontroleerd in hun onderwijsloopbaan. Er wordt thuis regelmatig over school gepraat, waarbij het accent ligt op prestaties. Huiswerk wordt gecontroleerd en de vorderingen worden in de gaten gehouden. Concrete hulp bij huiswerk wordt minder gegeven, dit kan samenhangen met het gemiddeld lagere opleidingsniveau en taalbeheersing van de ouders.

In vergelijking met de Nederlandse gezinnen lijken de Turkse kinderen meer onderwijs- en gedragsproblemen te hebben, vooral Turkse kinderen van lager opgeleide ouders (Nijsten, 1998; Rispens e.a., 1996). Dit heeft onder andere te maken met de stressvolle omstandigheden waarin Turkse kinderen opgroeien. Een groot gedeelte van de kinderen groeit op in een gezin dat afhankelijk is van een uitkering waardoor veel ouders regelmatig terugkerende geldzorgen hebben. Leerproblemen, in het bijzonder met de Nederlandse taal, maar ook met een vak als rekenen. Veelvoorkomend zijn ook gedragsproblemen, zowel brutaal als teruggetrokken en verlegen komen veel voor.

5.3 Het beeld dat Turkse ouders hebben van de Nederlandse opvoeding

De ouders uit het onderzoek *opvoedingsstijlen in multicultureel Nederland* (van Keulen en van Beurden, 2002) hebben vaak het beeld van Nederlandse ouders dat ze hun kinderen te vrij laten en te weinig op hun kinderen letten en alles toestaan. Ze keuren het sterk af dat meisjes al op jonge leeftijd verkering hebben en wisselen van vriendjes. Ze hebben de indruk dat Nederlandse ouders zich vanaf achttien jaar niet meer verantwoordelijk voelen voor hun kinderen. Ze zetten ze het huis uit of laten ze de huur betalen als ze thuis willen blijven. Toch zien de Turkse ouders ook veel positieve kanten. De manier waarop de Nederlandse ouders hun zeer jonge kinderen leren gehoorzamen zonder te slaan, consequent zijn en duidelijke regels hebben. Vooral regelmaat in het leven van de jonge kinderen, zoals ten aanzien van de bedtijden, wordt door veel Turkse ouders gewaardeerd. De Turkse ouders ontwikkelen zelf hun ideeën over een goede opvoeding. Hierbij is niet zozeer de Nederlandse opvoeding hun voorbeeld, maar de opvoeding zoals die nu in een moderne Turkije geldt.

5.4 Samenvatting en conclusie

Zowel bij de Nederlandse als bij de Turkse ouders heeft het in het verleden het traditionele beeld geheerst dat de moeders de primaire opvoeders zijn. De vaders droegen zorg voor de kostwinning en werden gezien als vertegenwoordigers van het gezin buitenshuis en als handhaver van het gezin binnenshuis. Tegenwoordig is de taakverdeling ten aanzien van de opvoeding in zowel de Nederlandse als de Turkse gezinnen gelijkwaardig. Opvoedingstaken die traditioneel tot de taken van de vaders behoorden, zoals straffen en optreden bij ernstige vergrijpen van het kind, worden nu in veel gezinnen door beide ouders uitgevoerd.

Het behalen van een goede opleiding en het krijgen van een goede baan is voor Turkse ouders een zeer belangrijk opvoedingsdoel; dat geldt voor zowel een zoon als voor een dochter. Daarnaast wordt veel waarde gehecht aan de meer conformistische doelen, zoals gehoorzaamheid en respect voor ouders en ouderen. Terwijl Nederlandse ouders in de opvoeding meer streven naar autonomie voor hun kinderen en een onderhandelingshuishouden voeren.

Binnen de Turkse opvoeding wordt aan het behoud van de religie en de eigen taal veel waarde gehecht. De eigen taal vloeiend spreken en trots zijn op jezelf als Turk is belangrijk. Voor vrijwel alle Turkse ouders is het Islamitische geloof belangrijk in hun leven. Dit in tegenstelling tot Nederlandse ouders. Jonge kinderen worden alvast bekendgemaakt met het geloof door het vieren van het suikerfeest en het offerfeest en het bezoeken van een Koranschool.

Zowel de Turkse ouders als de Nederlandse ouders zijn geen voorstanders van een autoritaire opvoeding. Zij geven de voorkeur aan praten met kinderen en uitleg geven. Fysieke straffen komen bij Nederlanders nauwelijks voor en bij Turken ook heel weinig.

Hoewel de meeste ouders wat betreft de toekomst van hun kinderen op Nederland georiënteerd zijn, laten zij zich in hun opvoeding niet leiden door wat ze in Nederland om zich heen zien. In hun ogen brengen Nederlandse ouders hun kinderen te weinig respect bij en laten hen veel te vrij, in het bijzonder wat betreft de omgang met het andere geslacht. Ouders ontwikkelen liever zelf hun ideeën over een goede opvoeding en refereren eerder aan een moderne Turkije dan aan Nederland.

Hoofdstuk 6

6.1 Aanbod / bemiddeling vanuit SEVA

Binnen de Turkse gemeenschap maakte men zich zorgen over de achterblijvende schoolprestaties en bij de opvoeding van de in Nederland opgroeiende Turkse meisjes en jongens. Men had het gevoel dat de omstandigheden waaronder kinderen opgroeien niet altijd een optimale integratie en participatie in de samenleving en in het onderwijs mogelijk maakte. Ouders leken vaak niet in staat te zijn om hen adequaat voor te bereiden op de uitdagingen die de Nederlandse samenleving biedt. In verband met het opgroeien van hun kinderen en het volgen van het onderwijs doen zich echter grote risico's voor, zoals het optreden van criminaliteit, het ontstaan van een taalachterstand, schoolverzuim en schooluitval.

Om te helpen dergelijke problemen te voorkomen, bestond bij een deel van de ouders behoefte aan ondersteuning

De ouders worden bij de ontwikkeling van hun kind zowel op school als bij schoolmentoraat betrokken middels het bijhouden van logboeken per leerling en periodieke terugkoppeling hiervan naar de ouders toe (de zogenaamde ouderavonden). Op deze manier worden de ontwikkelingen rondom de leerling met de ouders besproken in samenspraak met de ouders hierop ingespeeld. Hierbij wordt met alle betrokkenen partijen geïnvesteerd in **ouderbetrokkenheid**. In praktijk toepassen van de **opvoedingsondersteuning** is hierbij ook een pré.

Het komt namelijk voor dat ouders moeite hebben om tijdens de schoolloopbaan van hun kinderen een gezonde relatie met hen te onderhouden; ze oefenen of te veel druk op hun kinderen uit of nemen ze teveel in bescherming. Het grootste probleem is het gebrek aan gezonde communicatie tussen ouder(s) en kind. Schoolmentoraat ondersteunt ouders hierbij door per kwartaal met de ouders één op één oudergesprekken te voeren waarin opvoeding, schoolloopbaan en de algemene ontwikkeling van de leerlingen centraal staan. Tijdens deze activiteit komen onder meer de volgende onderwerpen aan bod; communicatie binnen het gezin, voorschoolse onderwijs, fysieke en geestelijke ontwikkeling van het kind. Bij deze activiteit is uitwisseling van ervaring één van de speerpunten. Deze oudergesprekken verlopen goed, omdat SEVA via de mentor(s) en/of de begeleiders al een vertrouwensrelatie heeft opgebouwd met de ouders. Dit maakt dat de ouders naar de begeleider(s) en/of mentor(s) luisteren, meedenken en samen tot acceptabele oplossingen komen.

Uit de ervaring van de samenwerkingspartners komt naar voren dat mentorschap werkt, omdat:

- het gaat om persoonlijke aandacht;
- maatwerk en het vraaggestuurd werken het uitgangspunt is;
- niet wordt uitgegaan van het probleem, maar vanuit de kansen en mogelijkheden: het bieden van een positief rolmodel.

Uit: subsidieaanvraag SEVA 2005

6.2 Analyse naar aanleiding van het onderzoek

Om na te gaan in welke mate Turkse ouders behoefte hebben aan opvoedingsondersteuning is het van belang om inzicht te krijgen in twijfels en zorgen die ze hebben over opvoeding en ontwikkeling van hun kinderen. Daarvoor is gebruik gemaakt van gegevens die verzameld zijn uit de literatuur, praktijk en de enquêtering die gehouden is onder de Turkse ouders.

Vanuit de literatuur komt naar voren dat de contextgeschiktheid van opvoeden de verschillen verklaart in opvoedstijl tussen autochtone Nederlandse ouders en allochtone Turkse ouders. De opvoedingsdoelen en opvoedingspraktijken die in de meerderheidsgroep en de minderheidsgroep gangbaar zijn, kunnen sterk verschillen doordat de omstandigheden (de vroegere en actuele omstandigheden) zo anders zijn van groep tot groep: andere herkomst en tradities, andere culturele en maatschappelijke positie en kansen, ander welvaartspeil enzovoorts.

In de eerste plaats zijn herkomst en traditie van invloed. De opvattingen en de gewoonten van de doorsnee Turkse immigrant hadden hun oorsprong in een omgeving die in alle mogelijke opzichten anders was dan de Nederlandse. Ook hun opvoedingdoelen en opvoedingspraktijken waren elders ontstaan en daar thuis: in een andere bestaanswijze (bijv. welvaartspeil en manieren van levensonderhoud), in een andere beschaving (bijv. mate en niveau van opleiding en geletterdheden, stand van techniek en wetenschap), in een andere samenleving (bijv. vormen van samenleven zoals gemeenschap en familie, hiërarchische patronen zoals man/vrouw), in andere godsdienstige verhoudingen (bijv. status en functie van godsdienst en religie) enzovoort. De verschillen laten zich contextueel verklaren, zowel de verschillen tussen Turkse en Nederlandse ouders als de verschillen onder Turkse ouders. De verschillen tussen Turkse ouders hebben voor een belangrijk deel te maken met de toenemende afstand tot die herkomst en traditie. Hoe groter de afstand, hoe Nederlandse de normen en waarden over de opvoeding worden. Het zijn dan ook de jongere Turkse ouders die minder Turks opvoeden.

In de tweede plaats speelt de actuele culturele, sociale en economische positie een rol. De omstandigheden van Turken zijn minder gunstig dan die van de Nederlanders. Zo wordt er gedacht aan de kwaliteit van de huisvesting, de hoogte van het inkomen, de werkgelegenheid, de maatschappelijke kansen, de status van de eigen taal en de eigen cultuur, de toegang tot de politiek en de zorg. Ongunstige omstandigheden vragen om andere opvoedingspraktijken dan gunstige. Autoritair opvoeden kan nodig zijn om kinderen voldoende te beschermen tegen allerlei risico's en sterke nadruk op presentatie kan nodig zijn om kinderen voldoende te beschermen tegen allerlei risico's en sterke nadruk op presentatie kan nodig zijn om kinderen voldoende voor te bereiden op onderwijs, opleiding en arbeidsmarkt. De verschillen tussen Turkse ouders zijn te danken aan de verbeterde omstandigheden. Langzamerhand wordt de situatie gunstiger, dit is dan terug te zien in de manier van opvoeden.

Vanuit SEVA komt naar voren dat zij grotendeels kampen met het probleem dat zij vaak om zich heen zien dat de Turkse ouders moeite hebben om tijdens de schoolloopbaan van hun kinderen een gezonde relatie met hen te onderhouden.

SEVA heeft het gevoel dat de omstandigheden waaronder kinderen opgroeien niet altijd een optimale integratie en participatie in de samenleving en in het onderwijs mogelijk maken (dit wordt vanuit de theorie ook bevestigd).

Turkse ouders lijken vaak niet in staat te zijn om hun kinderen adequaat voor te bereiden op de uitdagingen die de Nederlandse samenleving biedt. In verband met het opgroeien van hun kinderen en het volgen van het onderwijs doen zich echter grote risico's voor, zoals het ontstaan van een taalachterstand, schoolverzuim, schooluitval en het optreden van criminaliteit. Turkse kinderen krijgen door hun taalachterstand vaker een lager advies voor het middelbaar onderwijs dan hun Nederlandse leeftijdgenoten. Volgens SEVA zou opvoedingsondersteuning een probaat middel zijn ter preventie van zulke problemen. De overtuiging vanuit SEVA is dat met vroegtijdig en gericht stimuleren van de ontwikkeling van het kind een dreigende (onderwijs) achterstand kan worden voorkomen.

Uit de respons van de Turkse ouders waaronder een enquête is geweest kwam naar voren dat ouders het helemaal niet zo moeilijk vinden om op te voeden. De Turkse ouders geven immers aan dat er ondersteuningsmogelijkheden en informatiebronnen genoeg zijn. De Turkse ouders geven aan bekend te zijn met SEVA en dat ze van het aanbod wat opvoedingsondersteuning betreft ook zeker gebruik zullen maken als zij dat nodig achten. Herkomst, traditie en cultuur worden door de Turkse ouders als belangrijke elementen gezien die van invloed zijn op hun manier van opvoeden. Turkse ouders zien hun kinderen wel een toekomst opbouwen in Nederland, maar ze willen dat op hun eigen manier klaren. Turkse ouders willen dus niet zien dat het opbouwen van een toekomst in Nederland ten koste gaat van de Turkse cultuur, religie en de eigen taal die behouden moet worden binnen het gezin. Aan het behoud van de religie en de eigen taal wordt veel waarde gehecht. Hier zou dan ook rekening mee gehouden moeten worden wanneer er opvoedingsondersteuning wordt gegeven. Zo moeten de professionals die opvoedingsondersteuning aanbieden ook inzicht hebben in de Turkse opvoeding. Op deze manier kan er aan de behoefte van Turkse ouders worden voldaan als ze opvoedingsondersteuning nodig achten. De meerderheid van de Turkse ouders (uit de literatuur komt ook naar voren dat dit geldt voor Nederlandse ouders) maakt zich dus weinig zorgen en wordt niet veel door twijfels geplaagd. De zorgen die er zijn hebben concreet betrekking op de aanpak van opvoeding, de band tussen ouder en kind en het opvoeden in Nederland met behoud van eigen cultuur. Wat dit betreft blijken de Turkse ouders vooral de toekomst met zorg te zien. Turkse ouders zitten met vragen, die te maken hebben met de opleiding die hun kinderen zullen gaan afronden en hoe de toekomst er voor hun kinderen uit zal gaan zien. Turkse ouders geven aan vooral de angst te hebben dat hun kinderen zullen afdwalen van het rechte pad, het geloof of belangrijke aspecten van de Turkse cultuur zullen verliezen. Turkse ouders geven ook aan bang te zijn dat hun kinderen later gediscrimineerd zullen worden op de arbeidsmarkt en niet dezelfde kansen krijgen als hun Nederlandse leeftijdgenoten.

6.3 Samenvatting en conclusie

Wat duidelijk naar voren komt is dat er in de opvoedstijl tussen autochtone Nederlandse ouders en allochtone Turkse ouders wel degelijk verschillen zitten. Dit heeft dus voornamelijk te maken met de contextgeschiktheid van opvoeden. Bij de Turkse ouders is het vooral de herkomst en traditie die van invloed zijn. Turkse ouders maken zich vooral zorgen om het behoud van eigen cultuur, taal en het behoud van religie. Turkse ouders geven aan op de hoogte te zijn van ondersteuningsmogelijkheden die door SEVA geboden worden en zullen er ook gebruik van maken als ze dat nodig achten. Dat Turkse ouders moeite zouden hebben om tijdens de schoolloopbaan van hun kinderen een gezonde relatie met hen te onderhouden, zoals SEVA aangeeft, wordt door de Turkse ouders niet genoemd in de respons. Dit wil niet zeggen dat het zich niet afspeelt in de gezinnen. Het idee lijkt dus te heersen dat opvoeden ten dage niet meer vanzelfsprekend is. Onderzoek heeft echter uitgewezen dat Turkse ouders vinden dat hun opvoeding prima verloopt.

Hoofdstuk 7 Conclusies en aanbevelingen

7.1 Conclusies

Het centrale doel van dit onderzoek was om tot een eventueel aanvullend aanbod te komen zodat Turkse ouders wel deelnemen aan de opvoedingsondersteuning die SEVA aanbiedt. Het onderzoek beoogde ook inzicht te geven in de vragen, twijfels en problemen die ouders tegenkomen in de opvoeding, de omgang daarmee en de behoefte aan opvoedingsondersteuning.

7.1.1 Alledaagse opvoeding in Turkse gezinnen

Hoewel de meeste ouders wat betreft de toekomst van hun kinderen op Nederland georiënteerd zijn, laten zij zich in hun opvoeding niet leiden door wat ze in Nederland om zich heen zien. Ouders ontwikkelen vaak zelf hun ideeën over een goede opvoeding. Uit de vraag welk opleidingsniveau de ouders nastreven voor het kind blijkt het behalen van een goede opleiding centraal te staan; dat geldt zowel voor een zoon als voor een dochter. Ouders streven voor meisjes net zoals voor jongens naar een goede opleiding, het geslacht van het kind speelt nauwelijks een rol op het gebied van doelen en denkbeelden. Ouders hebben hoge ambities op dit gebied. De meeste ouders zien het liefst dat hun kind minimaal het hoger onderwijs voltooit en maximaal een universitaire opleiding.

Aan het behoud van de religie en de eigen taal wordt veel waarde gehecht. Veel ouders, hierbij gaat het voornamelijk om de eerste generatie, vooral moeders, beheersen het Nederlands niet zo goed en binnen het gezin is de voertaal vrijwel uitsluitend Turks. Ouders hechten veel waarde aan hun religie (ISLAM). In de opvoeding vinden ouders het belangrijk het geloof over te dragen. Naast geloof is de cultuur in de opvoeding ook erg belangrijk. Ouders vinden het erg belangrijk om hun cultuur over te dragen op de kinderen.

Wat betreft de denkbeelden van ouders over een goede relatie tussen ouder en kind en over een goede opvoeding leggen de ouders de nadruk op het geven van warmte en aandacht, met andere woorden ondersteuning van kinderen, waarbij ook open communicatie en wederzijds respect belangrijk gevonden wordt. Ondersteuning van kinderen wordt wel meer als een taak van de moeder dan van de vader gezien. Hoewel we hierin toch ook wat verschuivingen zien.

De taakverdeling ten aanzien van de opvoeding is in veel gezinnen gelijkwaardig. In deze gezinnen worden opvoedingstaken door beide ouders uitgevoerd. Wat betreft verzorging en huishouding overweegt echter de traditionele taakverdeling. Datzelfde geldt voor kostwinning; gezinnen waar beide ouders werken komen niet zoveel voor. Wanneer moeder hoger opgeleid is en werkt, wordt de taakverdeling binnenshuis ook gelijkwaardiger.

7.1.2 Opvoedingsbeleving en behoefte aan opvoedingsondersteuning

Turkse ouders hebben over het algemeen het gevoel de opvoeding goed aan te kunnen. Dat neemt niet weg dat zich wel degelijk problemen voordoen met de kinderen en Turkse ouders twijfels en onzekerheden kennen op verschillende gebieden. Zorgen en onzekerheid over de opvoeding doen zich ook voor bij Turkse ouders. Deze onzekerheid splitst zich vaak toe op de aanpak van gehoorzaamheid en op de aanpak van de opvoeding in Nederland. Daarbij valt op dat Turkse ouders niet zozeer onzeker lijken over hun manier van handelen op dit moment, maar vooral hoe hun handelen, zal uitpakken in de toekomst. Zorgen rondom onderwijs en de ontwikkeling van het kind spelen hierin een rol. Wat opvoedingsondersteuning betreft en de behoefte daaraan hebben we het volgende geconstateerd. Wanneer Turkse ouders twijfels en zorgen hebben, lossen ze deze meestal zelf op, bijvoorbeeld in de directe interactie met hun kind en in mindere mate met anderen uit de directe omgeving. Weinig Turkse ouders geven aan advies over opvoeding in te winnen bij hun eigen ouders. De meerderheid van de Turkse ouders deelt hun opvoedingservaringen wel eens met derden of wint advies in. Dit kan zijn bij de partner, vrienden, mensen van school, familie of SEVA. Contact met andere instanties wordt niet genoemd, anderzijds maken sommige Turkse ouders wel gebruik van audiovisuele en schriftelijke media als bron van opvoedingsondersteuning. Een meerderheid van de Turkse moeders en vaders geven aan behoefte te hebben aan opvoedingsondersteuning. Turkse ouders geven aan dat ze toch graag informatie krijgen over kinderen en opvoeding en meer in het bijzonder over het onderwijs.

7.2 Aanbevelingen

- Opvoedingsondersteuning vanuit SEVA moet meer onder de aandacht gebracht worden van Turkse ouders. Hierbij moet duidelijk worden gemaakt aan de ouders dat het gaat om ondersteuning en niet verbetering van de opvoedingsmethode van de ouders.
- De Turkse ouders geven aan dat ze op de hoogte zijn van het aanbod van SEVA. In de enquête geven de ouders niet concreet aan of ze er ook tevreden over zijn. Of een eventueel aanvullend aanbod gewenst is zou misschien tijdens de opvoedingsondersteuning bijeenkomsten aan bod moeten komen. Via de enquête wordt het niet kenbaar gemaakt. Mogelijk is direct contact vanuit SEVA met de ouders hier erg van belang.
- Tijdens de opvoedingsondersteuning bijeenkomsten zou ook gekeken kunnen worden naar de bijdrage die Turkse ouders zelf kunnen leveren aan de ontwikkeling van hun kind. Dit zou betekenen dat SEVA de verantwoordelijkheid ook bij de ouders neerlegt.
- SEVA zou de Turkse ouders meer moeten stimuleren om de Nederlandse taal te spreken, dit kan een positieve bijdrage leveren aan de ouderbetrokkenheid. Uit het onderzoek is gebleken dat een deel van de Turkse ouders de Nederlandse taal wel beheerst maar misschien uit gemakzucht of gewoonte de eigen taal spreekt. Een mix van mensen met verschillende culturele achtergronden tijdens de opvoedingsondersteunings bijeenkomsten zou dit kunnen stimuleren.
- De werving van ouders zou niet alleen doormiddel van mond op mond reclame moeten worden verspreid door de Turkse ouders die al geworven zijn. Er zou ook meer gebruik gemaakt moeten worden van folders, scholen, kranten, nieuwsbrieven etc. Zo zou SEVA de doelgroep allochtonen kunnen bereiken die de stichting voor ogen heeft.
- Uit het onderzoek kwam naar voren dat een groot deel van de Turkse ouders zich erg bezighoudt met het feit dat ze hun cultuur willen overbrengen op de kinderen. En dat de kinderen hun cultuur beter moeten leren kennen. SEVA zou hierin duidelijker kunnen worden naar de ouders toe. SEVA zou de Turkse ouders kunnen aangeven dat het hun doel is om de kansen van de kinderen op school te vergroten.
- De Turkse ouders geven aan dat ze zowel hun zoon als dochter naar één en dezelfde locatie willen brengen. Hierbij gaat het om de huiswerkbegeleiding en de ondersteuning die vanuit SEVA geboden wordt aan de kinderen. SEVA zou samen met de ouders kunnen kijken naar oplossingen om zowel de zonen als dochters onder te brengen in één locatie. De Turkse ouders geven aan dat dit hun scheelt in tijd en kosten.

-
-
- De sociale ondersteuning vanuit SEVA naar de kinderen toe weten de Turkse ouders goed te waarderen. Wat voor hen het belangrijkste is, is dat het verloop en de ontwikkelingen worden teruggekoppeld.
 - De professionals die binnen SEVA werken zijn voornamelijk mensen met een Turkse afkomst, dit kan hebben bijgedragen aan het feit dat de cliënten die op dit moment gebruik maken van SEVA ook voor het grootste deel van Turkse afkomst zijn. SEVA geeft aan gericht te zijn op alle allochtonen. Om deze doelgroep volledig te kunnen bereiken zou SEVA kunnen proberen om professionals met een andere afkomst dan het Turkse te werven. Om zo een weerspiegeling te zijn van de doelgroep die SEVA beoogt.

Literatuur

- Nijsten, C. (1998). *Opvoeding in Turkse gezinnen in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Nijsten, C. (1998). Taakverdeling in Turkse gezinnen. Ideeën, gedrag en beleving. *Kind en adolescenten*.
- Van Keulen, A., & van Beurden, A. (2002). Van alles wat meenemen: *opvoedingsstijlen in Nederland*. Bussum: Coutinho
- Feddema, R. (1992). *Op weg tussen hoop en vrees*. De levensoriëntatie van jonge Turken en Marokkanen in Nederland. Utrecht: Van Arkel.
- Doornenbal, J. (1996), *Ouderschap als onderneming. Moeders en vaders over opvoeden in de jaren negentig*, Utrecht: Jan van Arkel.
- Keulen, A. van (2000). *Ik ben ik en jij bent jij*. Praktijk en methodiekboek over opvoeden zonder vooroordelen. Utrecht: NIZW.
- Keulen, A. van en F. de Graaf (1999), *Salonbijeenkomsten opvoeden in allochtone gezinnen*.
- Klaassen, C. en H Leeferink (1998), *Partners in opvoeding in het basisonderwijs. Ouders en docenten over de pedagogische opdracht en de afstemming tussen gezin en school*.
- Burggraaf-Huiskes, M. (1999). *Opvoedingsondersteuning als bijzondere vorm van preventie*. Bussum: Coutinho.
- Poel, Y. te en J. Ravesloot (1997), 'Seksualiteit als opvoedings- en ontwikkelingsterrein'.
- Rispens, J., Hermanns, J.M.A., & Meeus, W.H.J. (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Eldering, L. Cultuur en opvoeding; Intercultureel pedagogiek vanuit ecologisch perspectief.
- Veenman, J. (1996) Sociale ongelijkheid en mobiliteit bij allochtonen. *Keren de kansen? De tweede generatie allochtonen in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Van der Leij, A. (1991) *Turkse kinderen in onderwijs en opvoeding; meningen en ervaringen van Turkse basisschoolkinderen, hun ouders en leerkrachten*.

Subsidieaanvraag SEVA (2005)

Brochure '*O&O in perspectief*' (2004)

Websites

www.pedagogiek.net

www.maatschappelijkwerk.com

www.NIZW.nl

www.averroes.nl

<http://ouders.pagina.nl>

www.zappouders.nl

BIJLAGE

Enquête

Geachte heer/mevrouw,

Hierbij willen wij ons voorstellen aan u. Wij zijn 2 studentes aan de Haagse Hogeschool genaamd Kaltoum Morabit en Machtobe Markai. In samenwerking met SEVA willen wij proberen te achterhalen in hoeverre het aanbod van SEVA bij u bekend is. In hoeverre u hier gebruik van maakt en eventuele suggesties die u hierop kunt aanvullen. In het belang van uw kind en u als ouder hopen wij op uw medewerking. Wij en SEVA hechten veel waarde aan uw inbreng en hopen dat u deze enquête volledig en binnen 14 dagen invult en aan ons retour zendt in de bijgesloten envelop. In de uitwerking zullen wij u privacy niet schenden en persoonlijke gegevens zullen dus niet worden vermeld.

Wij vragen zowel de moeder als de vader antwoord te geven op de vragen.

Enquête

1. Wat is uw leeftijd?

Moeder:.....

Vader:.....

2. Werkt u op dit moment?

Moeder:.....

Vader:.....

3. Uit welk gebied in Turkije komt u vandaan?

Moeder:.....

Vader:.....

4. Welke opleidingen heeft u genoten?

Moeder:.....

Vader:.....

5. Hoe ziet uw gezinssamenstelling eruit (vader, moeder, aantal zoons en dochters, grootouders etc.)?

.....
.....
.....

6. Als u vragen heeft over opvoeding wie is dan uw eerste aanspreekpunt?

- ☐ Familie
- ☐ Opvoedsteunpunten
- ☐ School
- ☐ SEVA
- ☐ Anders, namelijk.....

7. Welk concreet opleidingsniveau streeft u na voor uw kind.

Moeder:.....
.....
Vader:.....
.....

8. Maakt u onderscheid tussen het opleidingsniveau van uw zoon(s) en dochter(s)?

Moeder:.....
.....
Vader:.....
.....

9. Welke taal wordt thuis onderling gesproken?

.....
.....

10. Speelt religie een belangrijke rol bij de opvoeding van uw kinderen?

Moeder:.....
.....
Vader:.....
.....

11. Speelt cultuur een belangrijke rol bij de opvoeding van uw kinderen?

Motiveer uw antwoord.

Moeder:.....

.....

Vader:.....

.....

12. Wat doet u als u als u uw kind niet de baas kan zijn?

- ☐ Dan klopt ik aan bij een instelling die mij daarbij kan helpen.
- ☐ Ik schakel mijn familie en vrienden in.
- ☐ Ik neem contact op met de school van mijn kind.
- ☐ Ik leg me neer bij de situatie en hoop op verandering.
- ☐ Anders, namelijk.....

13. Denkt u dat u een goede opvoeder bent? Motiveer uw antwoord.

Moeder:.....

.....

Vader:.....

.....

14. Bent u zich ervan bewust dat SEVA tijdens ouderbijeenkomsten u steunt/informeert/adviseert over opvoeding?

- ☐ Ja, daar ben ik mij van bewust.
- ☐ Nee, dat is mij niet opgevallen.
- ☐ Soms.

15. Bent u bereid om van een ander te horen hoe bepaalde punten beter kunnen?

Moeder:.....

.....

Vader:.....

.....

16. Van wie heeft u leren opvoeden?

- ☐ Van mijn omgeving
- ☐ Van mijn ouders
- ☐ Ik ga af op mijn intuïtie
- ☐ Anders, namelijk.....

17. Wat zijn volgens u de opvoedtaken van de moeder? Er zijn er meerdere keuzes mogelijk.

- ☐ Het kostwinnerschap.
- ☐ Huishouden
- ☐ Verzorging.
- ☐ Controle en gezag.
- ☐ Uitleg geven over goed en kwaad, informeren en godsdienstige opvoeding.
- ☐ Liefde, warmte en genegenheid geven.
- ☐ Aandacht geven, tijd aan besteden en mee spelen.
- ☐ Problemen bespreken.
- ☐ Helpen bij huiswerk, schoolkeuze.
- ☐ Naar ouderavonden/bijeenkomsten gaan.
- ☐ Straffen.
- ☐ Anders, namelijk.....

18. Wat zijn volgens u de opvoedtaken van de vader? Er zijn er meerdere keuzes mogelijk.

- ☐ Het kostwinnerschap.
- ☐ Huishouden
- ☐ Verzorging.
- ☐ Controle en gezag.
- ☐ Uitleg geven over goed en kwaad, informeren en godsdienstige opvoeding.
- ☐ Liefde, warmte en genegenheid geven.
- ☐ Aandacht geven, tijd aan besteden en mee spelen.
- ☐ Problemen bespreken.
- ☐ Helpen bij huiswerk, schoolkeuze.
- ☐ Naar ouderavonden/bijeenkomsten gaan.
- ☐ Straffen.
- ☐ Anders, namelijk.....

19. Bent u op de hoogte van het aanbod van SEVA? Omcirkel datgene waar u wel eens gebruik van maakt. Onder dat aanbod valt voor de ouders o.a. het volgende:

- ☐ Voorlichtingsbijeenkomsten
- ☐ Opvoedingsondersteuning
- ☐ Onderwijsvoorlichting
- ☐ Anders, namelijk.....

20. Bent u op de hoogte van het aanbod van SEVA waar uw kinderen gebruik van kunnen maken? Omcirkel datgene waar uw kind wel eens gebruik van maakt. Onder dat aanbod voor de kinderen valt o.a. het volgende:

- ☐ Huiswerkbegeleiding.
- ☐ Excursie/kampen
- ☐ Culturele activiteiten
- ☐ Ontspanning- sportactiviteiten.
- ☐ Voorbereiding op de Cito-toets en begeleiding naar het voortgezet onderwijs
- ☐ Anders, namelijk.....

21. Hoe bent u in contact gekomen met SEVA?

- ☐ Via de school van mijn kind
- ☐ Familie en vrienden
- ☐ Folders
- ☐ Via mijn kind
- ☐ Internet
- ☐ Anders, namelijk.....

22. Is SEVA goed bereikbaar?

- ☐ Ze zijn telefonisch goed bereikbaar.
- ☐ Ze zijn telefonisch niet goed bereikbaar.
- ☐ De afstand is te ver
- ☐ De afstand is niet te ver
- ☐ Ze zijn te bereiken via hun website
- ☐ Anders, namelijk.....

Eventuele opmerkingen/aanvullingen:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....